202 (414)

Абдрахманов Н.

Казак кыйтосаар, кыргыздын ызарга кириши.

Қазақ қайғы сап, қорғаудағы
жарға кіргені.

Мазмұны

1. Қазақ қайғы саап, қорғаудағы жарға кіргені (413 шиб-де машинка м/н)

2. Жойнак

жазған Мырза

Мында: Мақалдар
Орыс сөздер
айтыстар
айт. ж.б. 51 түрлі
Ырлар ж/е қара сөз м/н жазылған материалдар: 104 бет.

1948-жылы жазылған.

ДЕЛО

№ 414/202

Абдурахманов И.

Казак халкы салт, кортоздогу одорго киргени

1948-жыл

Начато ______________ 19__ г.
Окончено ______________ 19__ г.

Инв 4114/202.

Мазмұны

Абдрахманов И.

1. Қазақ халқының салт, ғұрыптары туралы жинақ

2. Жоқтау

104-бет.

Эскерт.

Институт языка, литературы и истории
Отдел рукописей
Инв. № 202
167 стр. 1981
АН СССР гор. Фрунзе

Абдрахманов Ибрайм

Тетрадь

по Жыйнак

учени________________класса

_____________________школы

„Жыйнак“

1948-жылы июль, августь айларында командировкада Ат-Башыдан жыйналган.

Абдрахманов Ибраим.

Институт языка, литературы и истории
Отдел рукописей
Инв. № 202
167 стр 1986 г.
... ФАН СССР гор. Фрунзе

Мазмуну.

	Бети
1. Жаңыл мырзадан	1
2. Турдукожонун кылыгынан.	10
3. Турдукожо менен зарыпек.	11
4. Торокелдинин баатырлыгы. Китеп	16
5. Орсондун күнүн бүтүшүндө.	20
6. Тилекматтын устамалыгы мышы кылышы.	25
7. Аккочкор, каңкы.	27
8. Чоко менен кайтагат.	28
9. Жаңыл мырзадан.	30
10. К[illegible]сын.	33
11. Өлүмдөн жаман иш барбы.	34
12. Макалдар.	37
13. Айтыш.	37
14. Казак, кыргыз.	38
15. Эшен менен жөө көтөргөн бала.	38
16. Ко[illegible]ткан кемтигир.	39

17. Маадайбектин сөздөрүнөн. 40
18. Сагымбайдын айтканынан. 42
19. Кулкаакы (Олонбайыр) 44
20. Мүчөл. 47
21. Касча сан. 47
22. Жан тайтуу. 48
23. Макалдар. 48
24. Чыныбай менен Жайылкан. 50
25. Чыныбай менен Чыны. 51
26. Өрнөк сөздөр. 52
27. Шадыкандын иштери. 53
28. Анжиандык менен Черик-тин айтышы. 55
29. Солтобайдын айткандары-нан. 55
30. Жарды жака жайлайт. 56
31. Найманбай менен Кубан-дыктын айтышканы. 57

1

Жаңыл мырзадан.

1978-жылы июль айында, Арпажай-лоосунда, сарыбагыш элинен Ысак деген кишинин оозунан жазылды.
Кара сөздөрдү ырга айландырдым.

Айтылуу Жаңыл мырзанын,
Акыл-ою кең экен,
өйдө туруп турганда,
Эки колдун узуну,
буту менен тең экен.
Ушундай укмуш жан экен,
Адамдан артык мүчөсү,
уккан адам таң экен. Адамдан ар-
тык жоголбосун, Бай-торунун болбосун.
Жаңылдын калмактайдын ичи муз-
дашы.

Айтылуу Арпа жайлоосун,
Карабагыш калмактай,
Жайлап турган чагында,
Ар кишиси миң жылкы,

Айдап тӱрган чагында,
Желе толгон көп кулун,
Байлап тӱрган чагында.
Ак кымыздан арактыг,
Тартып тӱрган чагында,
Салтанатыг кымыздан,
Артып тӱрган чагында.
Улуш ичип тойлорду,
Берип тӱрган чагында,
Ак калмак ту кыргыздын,
Салтанатын башка журт,
Көрүп тӱрган чагында.
Жаштар жыйын мас болуп,
Болуп тӱрган чагында,
Карабагыш элинин,
Колдой тарыш доолоту,
Толуп тӱрган чагында.
Азаматын баарысы,

Акбарадан мылтыктуу,
Аттоо турган чагында,
Бул дүйнөнүн сөөлөтү,
Карабагыш элине,
Токтоо турган чагында.
Алтын тажка кан толук,
Минип турган чагында,
Азиз шаар Коконду,
Билип турган чагында.
Бир күндөрдө акыры,
Калмактардын үстүндө,
Кандар, бектер чогулуп,
Ичкилик ичип жаташат,
Тамашага батышат.
Бир мезгилде калмактар,
Жаңылга карап кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:

„Айыгыка келген алкынай,
кунга келген жулкунай,
тулкуу не мынча булкунай!"
Калмакайдын оозунан,
мындай сөздү укканда,
Жаңылдын оозу жап болот,
назары акыр пас болот.
Өз ичинде күйүнөт,
жүрөккө кеги түйүлөт.
Карабагыш элинин,
Эштүү-башчы түу кишиси,
Жаңылга келип кеп айтты,
„Мастыктан чыккан бир сөзгө,
капа болбо", деп айтты.
„Ооз дарбаза, сөз бороон,
кечирип койгун бир сөздү,
көңүлгө алба кир сөздү!"

Чарык элинде 82 жашка чыккан Сатылган деген аксакалдын айтышусунда, жаңыл калматайдан эркек бала төрөп, ал бала 7-8 жашка чыкканда, ал баланы да,

Айты салат.

Ысактын сөзү.

Үчүкө, түлкү менен түлкүнүн жаңыл айтканда, үчүкө ок тери менен эле бүртөлөт, түлкү ооржарадар болуп жатканда, жаңыл кашына келип мындай дейт:

Мырза жаңыл айтканда,
Үчүкөгө акыро жаанын огу байканда,
Баша заман өлүптүр.
Одйнону көрүптүр.
Түлкү баатыр ошондо.

жарадар болуп ошондо,
Чабалактап жатыптыр,
Тулку бой канга батыптыр.
Келип жаңыл кеп айтат:
„Кандай сөң тулку, деп айтат,
Киси канчык экен, киси добой,
Билип кетт кин" деп айтат.

82 Жашында сатылгандын сөзү:

Каардангаң ал жаңыл,
Киришке огун чалыптыр,
Өзү туугаң баласы,
Жети жашта чагы экен,
Аны бетке калыптыр.
„Сары жоонун баары жоо,
Ушундай кылык баштайын,
Муну кишиге таштайын!"
деп ошондогу Шер жаңыл

жаанын огун тойгону,
озу туугаи баласын,
олуми кылып койгону.
Карап туруп кайгытан,
Анда жаныл кеп айтат:
„Тӱлкӱ баатыр акыры,
Артык экен, деп айтат.
Улуусу экен Учуко,
Учуко туруп кеп айтар,
мен аласын Жаныл-ды,
Ак сакал мынын деп айтар.

Учкэ менен Тӱлкӱго,
Ажал-олум жакыны,
мырзанын келде тайганы,
деп айткан болсо Эртӱлкӱ,
Каарман баатыр жаныл кыз,
Атмак эмес акыры.

Үчүкө, түлкүнүн жесинин зары.

„Үчүкө, түлкү,
Үйүмдүн сүлкү!
Кайраным түлкү,
Калкымдын сүлкү!“
Үчүкө баатыр тайканым,
Үйүнө жышы алчуу экен,
Түлкү баатыр тайканым,
Биринда жой бай үйүнө,
Калкына болук салчуу экен,
Түлкү берген олжого,
Тонунун жүргүзү калчуу экен.
Жантайдын уулу Эршабдан,
„Атанын жолун жолдойсуң,
Атасы түлкү баатырдай,
Атпай журтту колдойсуң!“
Түлкүнүн жолун жолдогон
Карагы менен касарды)

Тушунда Шабдан колдогон.
оолуксмасын карматып,
Ошузасын арбытып.
Лойтогу Нойчүт д. менен
Үчүжо менен ту акунун,
Бары күнүн куйтсмундеа,
Кууи коксосм суутсмундеи.
Ажары орсмон оолукхан,
Кабыл болбой типлеги,
Балаага башы колукхан.
Балаага башы кабылган,
Тез жүүганы бугудан,
Хан орсмондун башына,
Ажары ажал табылган.
Карабек Түн Жантайдын,
Аш-казаны ашынтыр,
Ак калпак түу кыргызды,
Тушунда Жантай басынтыр.

Турдукандын кызыгынан.

Черик элинен Турдука тентегинин кыла-
га 47-жыл жыйналган жыйнакта
бир канчалык жазылган. 48-жылы
июль айында, Арпада ысак деген ки-
шиден жаздым. Ысак Курбукай Сур-
найчыдан эшиткен. Ормондун уулу
Чагын Турдукандын кызын алууга куйөөлөп
барып, жайлап жатканда, Турдука
Торокелди баатырдын атылуу Ак-
кызыл атын салык айка салат.
Чагындын бир жигити Какшаалдан
аттанып Торокелди баатырга келет.
Уматаалынын баркези болот. Торо-
келди баатыр Ормондун арбагын сый-
лап, Аккызылды келген жигитке
кошточу жонотот. Жазгы тү-
рүсү убакыт болгондуктан Ак-
кызыл каткыраган Какшаалдын кара

ташын басып жабыгып араң дегенде Чарбындын колуна жетет. Чарбын Аккызылды Түрдүкөгө берет. Түрдүкө Аккызылды улак ордунда мүүздатып, кабакка сүрө жүн салат.

Аккызылды Түрдүкө мүүздатып, кабакка мүүздатып салган кабарын укканда, Кетпи мындай дейт: „Черикти менүч Чапты эле, кызы талак Түрдүкө менден өткөн ушундай алмамкы экен ээ!"

Түрдүкө менен Зарынек.

Түрдүкө Зарынекке күйөө болот. Зарынектин ага-туугандарынын бирөөнүн кызына куда болуп башалашкан кайны болот. Зарынек Түрдүкөнүн колук жүүсүн башка жерге берип жиберет.

Турдуко. мына ошондон баштап колдогу бугу элине каарын төгүп, чендемдерин канап-буштап ала берет. бугу эли-нен Турдукого бир нече марттаба арачылар да келет, Турдуко аларачылар да колдуктап жоолоштун кайтарат. бир убакта Зарыбек үч жакшы кишисин Турдуконун алдына жиберет. Зарыпек жиберген кишилер Турдукого келип көрүшүп, Зарыпектин саламы сөздөрүн бир баштан айтат:
„Турдуко баатыр сизге бизди Зары-пек султан элчиликке жиберди, элчиликке өлүм, жуучулукка кордук жок деген байыркы өткөн ата-бабалардан калган сөздөр бар эмес-ти, жоо түбү эл, жар түбү кечүү дегенде сөз бар эмести, Зарыпек

султан өзүнөн өткөн катаалдык тү-
мөнүнө алыш, не деп Ай-тожаныназ
га көнмөк болду! Сизге да эл керек
Турдукө заргыдежоттин жиберген ки-
шилерин сыйлашы күтүп, элиндеги
баатыр, балбан, мергендеринен бир
канчаларды жыйышы, шайдоотоп,
чыларын көчүрүп, союш малдарын
айдатып, азык-түлүктөрүн шай
кылып ысык-колду карай көчүп
жөнөп барып, өзүнчө оолак конушта
заргыдек турдукого союштарын бе-
рип жана башкада ызат-урмат
тарын кылат, ысык-колдон чык
кан бир чыгаан күлүк атты тур-
дукого тартат. Турдуко ал ат
ты келе заматта сойдурат. Атты
тын союлгандыгын Айтишти

Зарыгчек кетиш, башка эле эсепсиз жылкы бербегендигине жүнөйт.

Бир күндөрдө Зарыгчек султан Турдукенин айтуусу боюнча, элиндеги тандалма кыздарды жакшылап жасап Турдукенин алдына алып келет.

Турдуке үйдүн түрдүрүп таштап төрдө карап жаткан болот. Кыздарды бирден өткөрөт. Турдуке бир кызды көргөзөт. Көргөзгөн кызды Турдукого ошо замат нике кыйып, үй-жай жана энчи малдары менен узатат.

Турдуке өз өмүрүндө билгенин кылып өткөн уккан, көргөндөрдү таң калтырган чексиз жоомарт киши болгон.

туркүкөнөн айылынантын бара жа-
ты и жолобой, туркүкөго саласындагы
най ошкон кижилерди билип кал-
са, аркасынан кижи чагыртыргалы
келгенде, айы эгечүн болгон болсо,
өз айын өзүнө шуулдатты сойдурган.
Айтын ээзи кашаланыг кабагын
бүркөн болсо, ээр, токумын тал-
калайы эй бышыргиканда, өзүн
жөө айдап жиберген. Кача болсо
кабагын ачып, айызында баатыр
сойгону жакшы болду деп. Ышыма-
ланы сойгон болсо, ол кижини
жакшылап коноктор, эртези бир
асыл тон кийгизип, ай сынгазып
бир тонун жетпелегини сыындап
кемин журтың жолго салган.
Кашаалдан келген жуунус деген адас-
тан жазылды.

Бул катта: Жамангара баатар 16 жашатам булардын.

Төрөкелдинин баатырлыктары.

Төрөкелди баатырдын курбулары бир күндөрдө сурашат: „Төрөкелди баатыр сени калык журт баатыр дейт, кандай баатырлык кылгандарыңдан бир канчаларын айтып берсең угалык" дешет.

Төрөкелди баатыр жообунда мындай дейт: „мен элдин насиясын талашасы деп жүрүп кордук тартарда көрдүм, качкын келгенде эрегишкен душмандарды кар кылган күндөрүмдө болду. Үч жолу кылган иштеримди баатырлык кылдым бекен деп ойлоймун:

I – токтоно элек бала убагымда бир топ эрендер менен бирге жортуулга барып, күндүз бир жерден

калың кусмбаз кордук, кеч кирген уакта
бир јерге келип конгондо тамак бы-
шырып ичерге отун таба албай
калганда, јолдош торусы айтты-
ты: торокелер сен барып балан је-
деги калың кусмбаздың јыгачынан
алып кел, тамак бышырып иче-
лик деди. мен кусмбазга караңгы-
да барып јыгачтардан ала баш-
таганымда, кусмбаздан мындый доош
чыкты: олук тун акысына тийбе
деп. мен айттым: олук јо јы-
гачтың не кереги бар, шук јат деп.
јыгачты алып келдим, тамак
бышырып једик. јолдош торусы
кусмбаздың адасы доошун бирда
айтпады. Үч кун откондон ки-
йин јолдош торусы айтты:

торöкелди сени сынатслык деп куси-
бöзгö эки кижи конып, анан сени кем-
берген бис, үч күннöн бери үнде-
бедиҥ. Курöгүҥ öргööдö болсо куси-
бöзöн јоош ук шусм јетти элеҥ,
анада айтпадыҥ, баатыр эженди-
гиҥ чон эжен деши гти.

II. Сынсма кожүр болгонусида, үч айга
јетире барда тырсманы кой бостон
чыдаг айыктырдысы.

III. Жайдын күнү чалхасидан жайты
ухтаг ———— жайханысида, аягысы
öдöö бир смуздак несме сойслоду, аныя
жылан эженди гин билаш, балх э-
итги жиберсен чочуп чагайко деп
балх эйгей жайгайтысм. Сой-
лон отурук öзусма жежти, башын

салганда, баштын жара чайнап салуусу
Салтонун Жасанкара баатыры Жоо-
буз боло элек. Сарыбагыш, салто-
нун көчү жайлоого аралаш көчкөндө
Сен баатыр, мен баатырмын, Жа-
санкара баатыр Жообуз он, Чын-
дан көч үстүндө эрдик салыша тур-
дук. Жасангара мени атуу ту-
нонулаштай эшип алып, мына баа-
тырлар деп чапкылап жүрүп,
жүрүшка барып конгон жерде бир
жаш чекенденин алып келип
от берип, алаканына кулун өчүр-
дү, колумду бирда тартып алба-
дым. Күч меники, баатырлык
сеники экен деп, бир кызу сонун э-
тип жердиги бир ай мингизип
чыгарды Жасангара.

Бусурмандын колуна түшкөнүндө баш кордуктарды кылса да, колу, бутунун манжаларын бирден кескен жок, эгер кескен болсо, салык өтпөстөн чыдап турар эмиш.
Бир айылга барганында, Кыштын алыи келин сунганда, кокойбон чегиртке чегирткеда секирип келип алакка түшүшү, бу да болсо каскак эместигин, чегирткенин да кошо жүгүнтүсү.
Жомокчулар манасты айтканда, төрдө отурган төрөкелди кулаңын кыйкырып отуруп, бир убакта уйлада болуп калуучу экен.

Орозмондун күнүнүн бу түшүндө:

Орозмон ал туруп гондон кийин бугу менен сарыбагыштар чабышып

бирбирлерин карышпай, акыры чар-
шашканда, эл бүтлеген акылман-
дары ындай болуп турушпуздан
эч кимисибизге жакшылык туу-
кун болбой экен кандай болсода
журуттайшыбыз керек экенго деп
ойлошуп, салто уруусунан чыккан
айтылуу Жангарач Чеченди ортого
калыстыкка алып, орсондун
кунун ойлошуп куттук кести кыл-
макчы болушуп, жангарачты
калыстыкка алып келип чоң той
болот.
Сарыбагыш уруусунан Кутужесте-
тин уулу Шамен деген орсондун
өзүнөда, көп кызматтар сиңирген.
орсон өзү өлөрүндөда, өзү менен
калго тушушкан жолдоштору

жана кызы Кулканга толгон кердээ сөздөрүн айтуусунан катар, сыгындап кийинки иштерди шамендин айтуусу менен болушсун. Торо келди болсо эми тайкы жан эле, орду жок жерден жер сабап кыйкыра берер экен эжен.

Бугу менен Сарыбагыш бетиге-шип келгенде, четилген уйго Жангарачта барып туштой. Шамендин ноот тышыттаган сулоосун ныи часын жылуулук мезгили болгондуктан чечип, чийдин устуно коё койгондо, Жангарачтын баласы алып кийип алат. Бир убакта Шамен келип ныйчасын карап, Жангарачтын ба-

ласы жоон сөз кейин алгандыгын би-
лип абдан катуу ызаланат.
Шамен ызалангандан боюнча токто-
но албастан бугусменен сарыбагыша-
тын билгичтерден чакырып
мындай сөздөрдү айтат: „Бугу,
сарыбагыш деген эки атанын ба-
ласы бир эле кылжырдан уулу,
бир кудайдын кулу элек! Орсмоно м
ортобузга шайтан аралап оң тап
ладык! Бугу силер калмакка да
баш калкалап бардыңар! азыркы
күндө үстүгө келген кейишке да
ээ болбогон күндөр мына бу сары
багыштын башына келди го!"
дейт Шамен.
Анда Тилекмат мындай дейт
„Шаменим дагы кордук толук

толугу жатканай! бир эле тыканга
тогуз айланган Жангарач ийд
деген келин туюшкудуго!" деп
тилекшмаш.
Шамендин оозунан жургичулук
сөз көргөндө бугу менен сарыба-
гыштын билермендери бир бир-
лерине кулдук урушуп кудала-
ша башташып, ай күрүгүн
кыркышын бүтүшкөн.
Жангарачка бир ай минизин
айкарат. Жангарач бала-
сын жесемелеп айтат:
„эшик баткан ашка кирерде
ишти бузунго!"
Жангарачтын айкарыгы, бугу
менен сарыбагыш тобун курап
орсон ологондогу чабылган-

чачылган, колго түшүп күл, күң болуп
түпкүнга кеткендерди жыйноодо
тасмен башында туруп, Кара кылды
как жарып калыстык кылып, бул
тоңжу тасмен бешлеп өткөрөт.

Тилекматтын устамалыгы мыкты кылганы.

Ормон өлгөндөн кийин сарыбагыш-
тар кыргыздын ар бир урууларына
кабар жиберип жардамга чакыр-
ганда, Казактын Тезек төрөсүнөн
тартуу-тартымактар алып уста
таасы башчылык сарыбагыштан бир
нече мыкты кишилер барып
калышат, бугуну отрондоо жүүгө.
Тезек төрөгө бугулар Тилекмат
менен бала Карач дегенди жибе-
рет. Тилекматтын коро Засы

устюталы оолугун мындай дейт:
„Ээ, жузу кара не бединг менен
торонун алдына келдинг!"
Анда Тилексмат жообунда мын-
дай дейт: „Сен анда жузу кара
бекенсин, Кененсары, Ноорузбайды олтуруп алып, небе-
динг менен уялбай торонун
алдына келип отурасын!"
мына эмондо Тезек торонун
ачуу бузулуп, Касардаҥы и айтты:
„Эшек, качарларыңарды ток тоосуз
кайтыкла сарбагаштар!" дейт.
Торо бутрук бергенде сарбагаштар
айтпанат. Алып барган тартуулары
тородо кала берет.
Тилексматтын Тезек торого барган-

дагы айтсаңыз „бугу, сарыбагыштын урушу“ деген жазмада толук көрсөтүлгөн. Тилекматтын дипломаттыгы жагынан сарыбагыштар бугулардан жеңилет. Ошондуктан Тилекматтын бугу элине чоң акысы калат.

Аккочкор, Каңкы.

Кара тейттин уруусунан хан тейиштин Аккочкор, Каңкы деген эки баатыр уулдары болот. Калмак менен болгон урушта, Аккочкорду калмактар өлтүргөндө, хан тейишке кабарчы келип айтат: „Аккочкор өлдү“ деп.

Анда тейиш айтат: „Аккочкор өлсө, Каңкысы бар!

Кабарчы жана айтат: „Каңкында

олду!" деп.
Анда тейиш айткан: „Каркын олсо кантейтин каксаш тейиш даңкыш бар!"
Акыры тейиш белин бекеш курчаныпы, жоо жарагын шайланып калмактарга аралап уруш кылып жеңет.

Чоко менен кайтаган.

Ай-ташыга бугу менен сарыбагыштын тобу болот. Чыныбай, Шабданда бул тойко катышкан. Бугу, сарыбагыш бейтиште ешиш отурушканда, Шабдан бугунун Феркесибай деген манабына карап айткан: „Феркесибай оозу-башың жасаман болуп калыптыр го"
жооп кайтарып Феркесибайдын

дай дейт: „Бейтаптап суучи журасы
баатыр" дейт.
Анда Чокосмындай дейт: „Бейтаптап-
журган болсоң кенерезиче коюш керек"
Кайтагай айтат: „Чокону чоң тасын
укканбыз, оссонду кенерез берип айык-
тырып алыптыр деп"
Чокунун шылак эгиши башы жерге
кирет.
Чынабай айтат: „Бала-чакаларка-
гы ешыгы кетет экен, бугун тарап ке-
тип, эртең бейтешти чилосо луч
деп айтканда, эл дур коюп тарап ка-
лат. Шабдан Чокого айтат: „Чоко сен
жонда жүрбөй өзүңө тийер сөздү да
билбейт экенсиң!"
оссон, Кайдуу бир тууушкан болуп, Кайдуу-
дан Чоко. Кайдуу өлгөндө Чоко жаш калы

торолгон уйуда, кайа болуш болуп ју-
рат. Оссон токсонжо јылдан жетинал-
ган распатакчаны токко барганда,
Чокода бирге барып, Оссонго уу
берип ол јурот "сен атадан жаш,
аялдан боз калган болсосу, сени кӧтӧр-
бой ӧзу болуш болот" деп уу берет.
Ичери толгон заардуу, кеги југон-
богон манаптардын кылык тары ушун-

Жаңыл мырзадан.

Жумгал районундагы Жоомок Чудасанов
Багышытан жаздысы: „Калың кол ку-
рашып, жаңылды кармоого касынып,
какшаалды коздой жоногондо, ол
Ысыкуу жерге барганда, эки азамат-
тын даярдап жуушу кийин зыңык-
тан Жаңылды сыртынан чалып
корчи келуугу жиберилет.

чалгынга жиберилген эки азамат
какшаал ылдыт кирип жаңылдын
аилына кирип барышат. жаңылдал
ге улуш берип жайлоогоко чор уба
гы экен. Чалгынчылар улуштын
устунон чыгышат. улушка келген
элди тышка отургузуп эт тар-
тылат. Бир канча кижилер табак
ты котору чыгышат. Караай
минге, бажында кары бор кундуз
тебетей бар, башка кейтисдер
эркекче, адасыдан туру башкача
бир кижи табак тартып туры
келет. Чалгынга барган эки кижи
эки башка отурат. Жаңыл
бей смодайына кирип келгенде
чалгынга барган кижинин бирөө
жанында отурган бир кижи дэнду-

айтты: „Бул кижи кем?" деп.
Жооп кайтарат: „Жаңыл мырза
эмести" деп. Чалгынчылар тар-
тылган эйттен баштыктарына
салып алышты, Жаңылды толук
коргыналышты кайта тартышын
колго келип коргондорун айтышат.
Жаңылды карсоодо кай бир кишилер
маңдайга айтышат: „Жаңыл
Шырдакбектин Бозжоргосун ми-
нип анан жаа тартып калсма-
тайдын ишилерин атып кирген
экен" деп.
Бозжоргону минип жаа тартты-
деген сөз бекер болууга керек.
Шырдак болсо, нарында тосмон
жагы Чолок-кайың деген жерде
турат. Арнага жоргону кайдан

алып келсин. Жаңылдын жаа тарт-
кан өнөрүн көрөбүз деп кыргыз чогул-
ганы акылга сыйбайт. Элдин баш-
тарында сиээ барго.
Жаңылдык карсмаган бала менен
Жаңыл эжеода кичине бала кез-
деринде бирге ойноп жүргөн учу-
ларында, сынчы акыра Жаңыл
ушу бала колдуу болот деп айт-
кан деп айтуучуларда бар. Кайбир
айтуучулар Жаңылдык карсмаган
ба Асыл деген эле деп да айты-
шат:

Карысмын.

мен карысмын — карысмын,
көйгүү көргөн сарысмын,
Бодонотой, болчоптой,
Аны көргөн карысмын.
Анжаянга бардым, Анжиандан эмес.

Алыгжан экен. Таласка келдиси,
Таласка келип талашка түшүс
Карабайда сокурудоо доолочу болду.
Катынысы Кият деп Караны алды.
Кызысы Кият деп Кызылды алды.
Чаңкан деп боз алды.
Баглан деп козу алды,
Курут-майысын кошуп алды.

Өлүмдөн жаман иш барбы.

Токойдо жүрүп сайраган,
Булбулдан сүйкүмдүү куш барбы,
Эр жандардын башына,
Өлгөндөн жаман иш барбы!

Макалдар.

1) Сен сыйласаң карыңды,
Кудай сыйлаар баарыңды!
2. Өсөр өзүн, өспөс жатын сыйлайт
3 Акмактар колунан келбес ишке

жандарын кыйнатпт.

4) Әрдин әрдигин билбеген,
Кудайдын бирдигин билбейт.

5) Әр чешешинен бейнибейт.

6) Әр кадырын әр билет,
Әр билбесе не билет?

7) Караганга кушуң,
жаманга ишиң жүрүгилосун.

8. жакшыга кылса кылынды,
жаманга кылса,
жалынды жалынды дейт.

9. отпос бычак алгыча,
билишпеген жегин тойгуча,
жаман катын алгыча,
султан ойкун олгучо.

10. Бирдан билмаса,
жоктун жоорутсмаган жугат.
жээрине келгенде,

11. Жетим жаман борч өлөт,
Жабасына келгенде,
Жети окуган молдо өлөт.

12 Калп айткан ойноп айттым дейт,
Уурдап алган таап алдым дейт.

13 Жаман атка жал бүтсө,
Жанына торсук байлатпайт,
Жаман эрге мал бүтсө,
Жанына коңшу кондурбайт.

14. Ата көргөн ок жонот,
Эне көргөн тон бычат.

15. Эр азамат жигиттер,
Нары мырза, нары кул.

16. Хандын үйүнүн тардыгы,
Кара алачыгындын кеңдиги.

17. Кең жер, улуу кичүүгө тең жер.

18 Эки тоо кошулбайт,
Эки адам кошулбайт.

19) Адалдын тастыры — мең,
Авамдын тостары.

20) Оолукжандан — соолуккан жинди болбайт
Аныжкандан — кыныжкан ууру болбайт

21) Бир куну туз тайкан жерге,
Мин куну саласы айты.

22) Жакшы эр жоого тушсе куп,
Жакшы урғаачы куң болбойт.

23) Эт жакшызы картадыр,
Бир чалымын тартадыр.

Айты.

Сары тол то бичактың айты,
Сандан жайкан кыл чактың айты.
Жуукко жайкан килесим да айты,
Тосмонку жайкан Ишленди айты.
Чайзага таккан желектии айты,
Кол башында колкуи жайкан,
Белектии айты.

Казак, Кыргыз.

Казак сменен кыргыз бир туушкан болуп, энчи бөлүшөрдө кыргыз таарынып сабадагы бышкекти ала качып жөнөйт. Кара саба короонго казакта калат. Ошондуктан казак бай болуп, кыргыз куурункай жарды болуп калат.

Энесин смекеге жоо көргөн бала.

Бир бала энесинин ажысанан канеткенде куштасындагы ойлоп, акыры жоо көтөрүп алып смекени көздой жөнөйт. Жолдон бир адаш учурап сурайт: „Байбичени жоо көтөрүп кайда барасың?“ деп.

Анда жоону кайтарат: „смекеге көтөрүп бара жатамын“

Анда ал киши айтат: „жолуң бол-

гон Шуушурат байбиченин убара кылыгы
мекеге сүйрөбөй эле күйөөгө алыгы
берсең болбойбу?!"
Анда кесигир айтыптыр: „Ээ, айланайын
аны билүүчү уул кайда?!"
Энесинен мындай сөздү укканда, бала
чочуп кеткенде, кесигир жерге кулап
түшүп күйсүл чагы үзүлүп кетипти
өлөт.

Көзү тартыкан кесигир.

Кашкарлыктын 3-4 кесигирлери
тамдын түбүндө күнөстөп отурганда
бир кесигирдин көзү тартыптыр.
„Көзүм тартыптыр" дейт кесигир.
Жанындагы бир кесигир айтыптыр:
„Күйөө сүйө турганда" дейт.
Көзү тартыкан кесигир: „Ылайда
айткансың келсин" дейт.

Маадасибектин сөздөрүнөн.

Черик уруусунун Акчубак уругунан Маадаси-
бек деген мыкты киши болуп, сүйлө-
гөн сөздөрүнүн кыйласын макал, ылакап
менен сүйлөгөн.

Карасмолдо деген Черик(тин) алык деген уру-
гунан болот. Карасмолдо кеё берген ка-
тынын кайта алганда Маадасибек
мындай дейт:

„Карасмолдо Чеки алык,
Качкан коюн текеалагы,
Кеё берген катынын,
Калын берип эки алган"

Черикте Куба дегенде урук болуп бир канча
койлорун ууруга алдырып, Маадасибекке кели-
шиптат.

Анда Маадасибек мындай дейт:
„Жогору жагын сазан,
Кайнап турган казан.
Туура жагын тору,

Журтка конгон жору.
Тосмон жагы Кытай,
Кызылды көрсө тыттай,
Коңуз жүргөй өзүңдү итирүү жутай.
Кубалар ошондой сөздү Маадасыбек-тен угуп чын дебестен кете беришет.
Бул айтылган үч уруктун уурулуктары ашкере болгондор.
Сарыбагыш элинде чоңсакал Токсоба дегенге Маадасыбек мындай дейт:

„Сакалын боодой боолаган,
Саргытын доосун доолаган“

Анда Токсоба мындай жооп кайтарат:

„Кытайлардын маадан,
Акылы жок наадан,
Ал сенин кыла жургон каадасы“

Пржевальск шаарында болгон дубандын то-бунда Баатыржан манап отурган бийлер-ди кишин ордуна көрбөстөн жесме сөздө-

ын айтып оолукканда, Маадасибек мындай дейт:

„Түн түн бөң сары саз,
Түгүлдөгөн сары таз,
Арак ичкей, бозо ичкей,
оолугасың күндө мас"

Баатырхандын оолукканы токтолот.

Сагымбайдын айтканынан.

Саралбагыш элинин кадимки чоң жашы манабы өлгөндө Сагымбайдын айткандарынан:

„Үчкөсмөнөн түлкүдөн,
Үлгүлүү туулган түлкүдөн,
Үшү кеткен душманың,
Үтүндөгү мүлкүдөн.
Маматкулу, Жоолоттон,
Башташканын жоолоткон,
Башын сала келгенге,
Баашалык мүлкүн эдлейткен.

Толой менен тескирген,
Жардашли ташлеп теңирден,
Уш кетиккен кежиглер,
Сорпоңузга Сескирбена

Осмон маң айтты[ын] уулу Суна маңайтты маа дасибек мындай дейт:
„Осмондун уулу Сунасын,
Айткан сөзгө жукасын,
Суутун кой чон бухасын"
маадасибек рибинчида болгон чоң тойдо солтосменен айтышканда мындай дейт:
„Мен коргосмун чиңди,
касмашынтан кылган үйүңдү,
касмырга кошуп эт жеген,
маасибеттаалы, будуңдү.
Конок болдук байлаш тиин уулу тайса
Солтодон чыккан ай таасыга.
Кечиңдеген эт берди,
Жолдошуна жейтпеди.

Дагы аттазын чайчуду,
арыс бек тастак битинди.
Эзеҥ сонон турчу эле,
сары тонун кийчӱ эле,
кекиликтей кедеҥдеп,
Кансаларда жӱрчӱделе,
сондый качан кӱлӱчӱ эле.
Кӱлкаажы (олоҥбатыр).

Коҥтаажы хандан бир кыз дейди,
Аныныҥ Кӱлкаажы,
Кожоҥчылар аркачан,
кӱӱге салып чертишет,
учулган журтка чоҥ дайкы.
Ажаандыг ойрот сойгонду,
Кара кожун ойгонду.
„Сени саа кылаш ойрот деп,
Кӱлкаажы ешонду,
öз ичинде кылганшери.
ойроттон чыккан улуктар,

Күлкааны кызды алууга,
Кызыгыш-кан баарызы,
Бири эмес жасмызы.
Күлкааны кылган атланы,
Күлкааны алчуу улуктар,
Таппаган бирөө шайзаны.
Асмалы артык Күлкааны,
Артыкча читен сызыкты,
Он сан толук ойрот ~~жун~~,
Баарына кылган кызыкты,
Башкача кылган бузукту.
Аласкан ойрот тун,
Тыгыны сойсоз тушеси дей,
Сени ошондо сытасы деп.
Бирине-бирин сойдурган,
Кагыштырып олтурун,
Көздөрүн тасмасы отдурган.
мына ошондой иш менен,
он сан сан ойрот бузулган,

Кулкаакынын айласы,
соңку журтка угулган.
он санга толгон ойротту
олоңбайлар кыз сузган деп,
Ак калмакту кыргызга,
ошо күндөн ушу күн,
Айтылып калган бул бир кеп.
Чын төкөшере келгенде,
калың ойрот калкынан,
ынтымактын кеткени,
ынтымак бирдик кеткенсоң,
канчалык кайын болсода,
башына бала жеткени.
калмак, кыргыз, ойрот журт
Тозуйсуу көчмөн эл болгон,
Биржеңден кол чыгарбай,
Ала тарак болушуп,
Баштары акыр тел болгон,
ушундай чатак эл болгон.

Мучол. 47

Жылан жылдын алдында,
Жылкы жылдын кийининде,
Кишинебе торуайгыр.

Адам ар 12 жылда бир мучойт. Мучол десек адамдын мучосу өзгөрө[illegible] деген сөз. Мучол жылында адамга ка[illegible] дайдыр бир кантар, оору болууга бол[illegible] мучолду өткөрүүгө жылдыгы мал сою[illegible] кийимдерди талажуу болот.

Жылан, жылкы жылдарда тынчсы[illegible] жылдар болот. 1916-жыл жылан, жылкы жылдар эле. Бул жылдарда, Кыргыз эли Кытайга үркүн чоң кыргынга учурады.

Касычы-Сан.

Касыча-Сандын узундугу ушу төмөнкү сөздөрдүн узундугунда, тутасынан айтылат:

- Ассалом алейкум.
- Алейкумо салом алейкум.

- Кайда барасың?
- Касыкчы сатка.
- Касыкчы болсо ала кел, жок болсо жообун айта кел.

Жаан тайжуу.

Өнчөдөгү кандай жандар болбосун жандары эң тайжуу. Бир кесиптирдин жалгыз баласы оорун алептиен өтө албай жатканда, кесиптир бөй боздой баласына тиерижан сындай сөздөрдү айтат: „О, Кудай, баласынды көрп, сени ал!“

Анда бир куу жигит кеки сынык жыланач кылып жулуп, эшиктен жорголотуп киргизип жиберет.

Кесиптир кекилик көрө салып сындай дейт: „Алуучу мына бул“ дей айтып, баласын көргөзүп качып чыгат.

Макалдар.

1) Кара шуусу кар кардына.

Ахшусикар чабытына чабай.

2) Атан эшин оордобой,
Сулитан соогун кордобой.

3) Кен кел генде кеп айтпаса,
Кеп айтпас атасы олой.

4) Жорго жолунда,
Күлүк күнүндө.

5) Карысаң эрдинин да айтпа.

6) Бүркүт карыса чычканчы болой.

7) Коргону жасаган,
Бергенин алагы.

8) Журт мазар,
Журттан чыккан азар.

9) Өз агасын агалап албаган,
Кижи агасын сагалап.

10. Жасмандын бир айы жооҗ.

11 Алгандын бергени бар.

12 Жасманга чоң аяктыы коргозбо

13 Баламуу чи кулустон,

баласың эй көрүстөн.

Чыныбай менен Жайылкан.

Чыныбай манап абдан толук, күч түр-
бүгү элин оодо карайтчай бийлеги,
бетине эч киши туура сөз айта
албай турган учурунда, бир жыйын-
да, Чыныбай ошол учурда мындай деп
айтат: „Сени эле кыл басасы!“
бир топ сөздөрдү айтат.
Мундуз уруусунан Жайылкан деген
мыктуу киши Чыныбайга мындай
жооп кайтарат:
„Э, Чыныбай баласы, кулагың
арасы, сен ошол менен Солтун эч ки-
шисинин уулу эмессиң!“
Чыныбай кул болгондуктан сен суук-
боор эмессиңби, эч кишини ая-
байсың дегени. Жайылкан бу-
кара азгана Мундуздан чыккан киши

Чыныбай менен Чыны.

Жусупгал саягынан чоң медеттин
шүкүсүнан Чыны деген манаптыкы-
на Чыныбай келип, жыйын болгону
жыйынга келгендер сануркап Чыны-
байга көрүшүүгө калышат.
Чыныбай, Чыныга айтат:
„Ата-адасы ай ээ, элди топурап
ийт эшигиңизге ак таяк койдур-
саңыз болмок экен"
Анда Чыны жообунда мындай дейт:
„Жолуң катыкан эл суук боор бол-
богон соң ак таяк коюуга эби бол-
бой экен. Чынынын бул сөзүндө,
Чыныбайдын кулсуң, суук боор болбо-
гондугуңду мага айтасың дегени.
менин шуугандарымды оңонтки
тең сен берет дегени.

Арстан алганына кубанбай, чалганына кува-
на

Бул жердүшүң койбосоң,
Көчпөй колук олтурдуң,
Бул кулушуң койбосоң,
Чийго жсыйын толтурдуң.
Үржөр чийдон көрүнсө,
Үч ай токсон кышың бар.
Өтпөс-ычак алгыча,
Ти сүтөн жеген тойгуча,
Жаман катын алгыча,
Султан өйжүн олгучо.
Сураганга эки бер,
Сусаганга жеже бер,
Кыла көрбо текебер.
Кытайдан чыгат дүрчүйө,
Устаранын сызын дей,
Оодарылат дүнүйө.
Кешык айкан бир чукө,
Кокондон чыгат журбайбы,
Ордомата көк өжук, Кокондон чыгат
журбайбы, баары-шумдук баарысы
Баладан чыгат журбайбы.

Шадыкандын иштери:

Бүгүнүн бала уругунан деген эл бил-леген Шадыкан деген сыйкырдуу киши-си болуп, анын кай бир иштеринен:

Шадыкан бир айылга келип, бир үйгө түшсө, бир бойго жеткен кыз отурат. Шадыкан кыздан үй кишиси кайда жүргөнүн сураганда, кыз жатынын айтпай. Кыз өөдө болуп сабадан кымыз куйганда, артынан жел чыгып кеткенде, оңу түсү бузулуп калтырап уялганда, Шадыкан кызга карап мындай дейт: „Кызым кулагым катуу жанагы айтканыңды укпа-дым. Бек айт бул үй кишиң кайда болот?" дейт.

Ошондо кыздын бетине кайтадан кызыл кирет.

Кептеринден олорсун:

Шадыкан бир жолдошу менен бир

атылга барып конгондо, жолдошту эти
ке кажан киргенде, анда Шадыкан Аттаа
„Кейнтеттүжден олорсу" деп айтып
тасмагына Касмчынын тушкунун
шайслап жу чурыты, эжигин боло
чун ичине жиберип де алдыртал
отургандар кейнтер экен деп ишене
калыгшаш. Шадыкандын эди бир
аз чучуж болгон.

Кемин.

Шадыкандын өлгөн уулунун зайызыжа
сырубаганда, үй-бүлөлөр менен чыр-
лажып качып жоноордо Шадыкан
мындый дейт: „ой курун калгыр
күйөөзүнүн күй утуну чыдабай жанды
болуп качып жатпайды, эчак
эне малдого кут кулай" деп.
ошонуң менен кемин жоошуп
токтоп калат.

Анжияндык менен Чериктин айтышы.

белгисиз Анжиянга курч жетишин, Чериктин жери Ат-Башыга арна гана жетишет.
Анжияндык Чериктин жерине арнадан өтпесине бышпайт деп смындай деп айтат:

„Арна ашкан акыры,
ичет журтун жакыры"

Черик мындай дейт:

„Арна ашкан асылы,
ичет журтун баатыры.
Курч деген жаны бар,
собиз, смат катык болбосо,
садага кетсин арнага"

Солтобайдын айткандарынан.

Солтобай акын саяк элинен болгон Кобөш деген бай досунукуна жайлоодо келип коноот. Кобөшү көчү конуп жаткан бо-

лойт. Солтобайга кой союуга кеч бол-
гондуктан жүгү кага смай кошуу сүттөн
берейт. Солтобай мындай бейт сөздө-
рүн айтат:

„Кебеги менен унуңду,
Кесиптерлер жесин муңуңду.
Касыры менен унуңду,
Катындар жесин муңуңду.
Мунун айы буласынык,
Биздин кине барганда,
Сиздин үйүңдөй кыласык.
Күн сыйласадын досуңду,
Күзүн жесин козуңду!"

Көбөш катуу үнсүзү кайтадан шашып
козу союп берет.

Жарды жака жайлайт.

Жарды жака жайлайт,
Жалгыз эчкисин мойнунан байлайт,
Катынына чага калың көчүн тырсылайт.

Найман бай менен Кубандыктын ай-
тышканы.

Сагымбайдын 19 жашында болуп, сна-
настык тоюна Аул айтышып калган кеза
болот. Чуйда бир чоң аш болот
Казак менен кыргыздын баш кошкон
жери. Бир кыргыз акыны менен
бир казак акыны айтышып
калат. Казактар бир кишини дароо
чакырат: „Кубандык акынды тез ча-
кырып кел" деп.
Кубандык акын келет. Кубандыктын
мойну кашында жок жоон болуп, өңү
сары, төбө тешигинин тышындай чыйкан-
дай кызыл, табасы үкүнүн жүнүндөй жык
толгон. Ар бир акынды жеңген са-
тын жеңилген акын бир түгөсү
үкүнү тагат экен.
Кубандык айтышы мындай дейт:

„Үрүмчүдүн казакты,
Кара Кыргыз сордусу ат,
Азыр салып берейин,
Ат коргос азаматы!
Кедей Кыргыз не дейсиң,
Кекирсиреген кедейсиң!
Казакты айтып берейин,
Казанда сүтү кылдаган,
Миңден тоосу толдогон,
Сарттан көргөн башка жүрүт,
Эси кандай эл деген!
Абак менен тарагысы,
Атлангузду карагын!
Коңрат менен сиргели,
Косо менен казагысы.
Албан, дулат, суданды,
Айтпарын ыжкан кубанды.
Найман менен кызайды,
Ачылып жок кыргызы,

Тааныгы журун Кудайдос!
Казактын үч жүз баласы,
Кай жеринде чаласы.
Абылай кан, кан эди,
Кандыгы журтка дау эди.
Абылай кандын балдары,
Кенесары, Ноорузбай,
Керүүдөн алды конуспай,
Кекейтти сонда орустай.
Чынырастын савруктын,
савруктын зайын эс[illegible],
Калың Кыргыз давруктын!
Берди кенди сурасаң Куркуройкон,
Жоласмыстан жолкы алыгы
Куркуройкон,
Атадан артыктыгы сол эмес дав,
Эминыстын—Колдун бойна бир
Түнойкон"
обо Лтодон акырга казактар баса

ысык-Көлгө келбеген экен, Бер-
дикожо баатыргана колусмененке-
лип бир түнөгөн экен, ысык-Көл-
гө.

Кыргыздар чаңкылап Найманбай-
дын алдына келишет, катар тур-
ган көпчүлүк жон Найманбайдын
жарлык киргизилет.

Найманбай мындай айтат:

„Атаңдын көрү казагым,
мен берейин азабың!
Казак-казак дей бердиң,
Калжыраган бокту жей бердиң!
Кең Ала-Тоо жер деген,
Кырк уруу кыргыз эл деген!
Өзүңдүн сөзүң жоктодуң,
Абылай канды мактадың.
Абылай кан арзын кан,
Чечендиги бар экен,

ичин антка тойбогон,
Аныгдыгы биздин акең кыргыз тойлогон
Таластагы кыргыздын,
чечесинен жеңилген,
улактайын эшилген.
Кененсары, Ноорузбай,
Керүүдөн алды конуштай,
Жекетти үйсүң орустай.
Мал-добо келип майланган,
Кан орслондон жайланган.
Саспак, Куршук баатырлар,
Ак найза үчүн майлаган,
Чаңыраган шоорукту,
Коштоорунун үстүндө,
Короосунда жайлаган!
Абылай кандан колалыгы,
Колалганда мол алыгы,
Бердикожо жеткени,
Кыргыздын эсен улунан,

Бердикожо баш болуп,
Кыйла казак кырылып,
Кыяматка кеткени.
Айтар сөзүм дагы бар,
Кыргыздын жери Кочкордо,
Айтактын часты деген чак,
Фамилы Турат анык бар.
Ошо болгон кыргында,
Казактын Айтак баатыры,
Колго түшүп калыптыр,
Акбаран оозун өбүшүп,
Анын сөзүнө көнүшүп.
Айтак менен Эсенгул,
Анын сөздү оозго алыптыр,
Асман-Эсен Айтакты,
Кайтарып колго салыптыр.
Кара Кочкор жеринен,
Карбороон кыркыран,
Токтой албай ошондо.

Качкан экен ойбойлоп,
Казактын колу дыржырап.
Уму сөзүн чын беле,
Алты саналаң болсода,
Кыргыздан качан тууд эле!"

Кубандык экинчи жоон кайтара-
албаганда, Жосуп [illegible] казак-
тын тулообердм деген болушу
Кубандыктын кошток качан.
Найманбай датыска айтар экен:
„Качан казак менен айтыш бо-
ло калса мени айтыштыргыла
деген. Найманбай казактын
дарын ар качан жеңген.

500 жол ыр.
Жосуп знак кара-сөз.

„Погранич" колхозу.

Кырк жетинчи жыл жайында,
Июль, август айында.
„Погранич" колхозго,
Кочумуктун иши үчүн,
Барганымды айтайын,
Атын баспай талаада,
Калганымды айтайын,
„Погранич" колхозу,
Баспаган атын док учуп,
Убарага бу мени,
Салгандыгын айтайын.
„Погранич" колхоздун,
Башкармасы Омордон,
Арыздашып жүрүп алганын,
Кулун чайнап олтургон,
Казнамал кок айгырды,
Минип бастырмак тургай

2

Абдрахманов Ибрай,
Жабын тартып кайгырды.
Байлап койсом токтобой,
Тушап койсом оттобой,
Тушоосун үзүп көк айгыр,
Бээ талашып балакет.

Айгырларга казнатты,
Жылкычынын баарысын,
Бул көк айгыр тажатты,
Адебин берип коюна,
Ибрайдай молдонун,
Аны абдан жадатты.
Жалуң болгон айгырдын,
Томук айткан оттойун,
Беш килограмма салмагы,
Чурайында касасын,
Ар кандай адам болсо да,
Жингендин алат мазасын.
Желгенинде бир тору,

Чанач оздуу чулкудан,
Чурайында касасын;
Жинип жүргөн адамдын,
Калуна берет жазасын.
Чылгый отко куйбогон,
Тезегин берге турбайбы,
Сандаган аттар ичинен,
Камчылаcа баспаган,
Эшегин берген турбайбы!
Кок айгырдан мен кылдым,
Эң башкача коопту,
Жайып болсо кокустан,
Толомор башн шор кайнап,
Бермиго деп жоопту.
Кайдан миндиң малдо деп,
Кейпи жаман эме экен,
Каласынго жолдо деп.
"Кезиккендер коп сурайт,

Кылжыретип көп сурайт,
Пограничь добестен,
Каладан миндим деп айтып,
Айгырдын изин жашырдым,
Бурмалап созум ашырдым.
Кок айгырдан мен кордум,
Эң башкача соолотту,
Жалуң болгон кок айгыр,
Бурган-суу менен Ангелде,
Эки жолу жоолотту.
Ат аяган жер карайт,
жер карабай не карайт.
Куш аяган кок карайт,
Бир карабай коп карайт.
Олбой жургон адамдар,
Ар дуйного кабылар,
Калган коңум, чыккан жан,
Ал жоо кайдан табылар.
Мага аяган аттарың,
Ичи тезек, тышы жук,

Үч казан эт мактанса,
Бир байталдын тезеги,
Олбой жүргон адамга,
Ак ишинин келер кезеги.
Бурган-суунун жеринде,
„Асо" деген колхоздо,
Конуп жаткан кезинде.
Погранич колхоздун,
Ак жамбыга бергисиз,
Жээрде аты олгону,
Өлгонун козум коргону.
Кок айгырды токунуп,
Эме окуп берчү сөздөрдү,
Өз ичинде окунуп.
Ак кыштактан мен чыгып,
Шырыктыга барганда,
Энчиреген кок айгыр,
Жүрбой туруп калган,

Үсөн, калып жөөлөп,
Укташтырып отуруп,
Ак-Бейитке барганы,
Ал жоо айтар чындыгын,
Сөзүмдүн жоктур жалганы.
Ак-Бейиттен аттанып,
Коргондорду жатка алып,
Бел-Кара-Суу боюнда,
Унутулбайт ошонда.
Погранич койчусу,
Дайырдын бардым үйүнө,
„Молдом" келип калды, деп,
Кудай жалгап салды деп,
Өзүнүн жоон аксакал,
Токтобай сойду сүйүнө.
Күнү-түнү жедирди,
Тай жеген бөрү баштанып,
Ибрайдай молдонуз,
Чалкалап уктап эсирди.

Кара-суудан аттаныш,
Чырмаштын Кара-суусунда,
Карындашым Кокуйдун,
Кирип бардым үйүнө,
Амандык-соолук сурашып,
Кал алышып сүйүнө.
Мен барган күнү кечинде,
Шернечиге берүүгө,
Томотой сойду бир койду,
Ибрайдай молдокуз,
Бир жамбашын түгөтпөй
Күнү-түнү жеп тойду.
Эртесинде кокуйум,
Чирип калган кийиктин,
Этинен кууруп куурдак,
Ошону менен сыйлады,
Ичимди бузуп куурдак,
Жанымды жаман кыйнады.
Карындашым Кокуйдун,

Конок болуп үйүнө,
Барганыма окундум.
Жалганы жок кебимин,
Экинчи кушу жедирди,
Шернеге союп сактаган,
Соолук койдун жеминин.
Кара-суудан аттанып,
Бел-тепшинин башында,
Койчу Усонго конгамын,
Жамбет, Өмөр, Камыйлар,
Экөө болгон кашымда.
Койчу Усондун үйүндө,
Өлгөн койдун эттери,
Адамбыкан жалгон жык,
Кагырап куурап болгон жык.
Койчу Усон байкуш капенет,
Өз башын өзү биле албай,
Өлгөн козу этинен,
Берели салып деп айтса,

Терма калып жим албай. 75
Билими жок өзүндө,
Жазыгы жок сөзүндө.
Кара жүрөк казанга,
Түн жарымга кайнады.
Шагы сынып калат деп,
Жей албай көзүм жайнады.
Куурдагы жал болсун,
Оору кылды өзүмдү,
Алат тыпо көзүмдү.
Бел-тепшиден аттанып,
Корголдорду жатка алып.
Күндүз келдим Осмонго,
Жок экен Осмон үйүндө,
Аттанып кетип калыптыр,
Айдап жылкы тоозонго.
Карып кемпир көздү,
Кайдан келип калды деп,
Осмон менен чочуду.

Чоцтпайын муну деп,
Бир аяк кымыз бул кезде,
Бир жылкынын куну деп.
Кайра ашайын белди деп,
Чоцтпайын жайлоодо,
Пограничь элди деп.
Жайлап турган жайлоосу,
Кара-Суусу чырмаштын,
Ак-Сай, Арпа ортосу,
Бел-Тепшинин бели экен,
Киши корсо чочуган,
Пограничь эл экен,
Тагдырын чечип башкарып,
Тарбия берген ал элче,
Саранъ Өмөр дээр экен.
Аттанып кайра жөнөлдүм,
Атбашы коздой өмөлдүм.
Токтогул, Маамыт инибиз,
Менин айткан сөзүмдү,

[illegible] →

14

Кулагына шыңгыз.
Шеренге сойчу эки кой,
Мен кеткенде соонар,
Бир кечинде жесин деп,
Бир жылыгын унутпай,
Мага сактап коюңар,
Мындан кийин иниlер,
Ушундай болсун жоюңар.
Мен кеткен күнү кечинде
Унутулбайт эсимде.
Каттоочудан кеп уктум,
Катасы жок мен уктум:
Маалымттын үйүнө,
Бадачиев конду дейт,
Бир тандамал козусун,
Кидирбестен сойду дейт.
Аксакалдар кеп айткан,
Чоң аянын чондорго,
Атап шикин деп айткан. →

айланды сөзүн ж[illegible]мокко,
Аалы Асага берсең,
Берерсиң аалы чомокко.
Доону корсоң иерсиң,
Ы[illegible]анында киерсиң, өз алдынча жүргөндө →

Айтанды сөзүм жомокко,
Алы асага берьесиң,
Берерсиң аалы чомокко.
Өзү нарсең нерсиң,
Атанында сыерсиң.
Өмөрдүн жонун айтайын,
Айта туруп кайтайын:
Өмөр, Осмон ага-ини,
Арабтан чыккан байыркы,
Чалыярдын аты экен,
Чалыяр Жоомарт болгон дейт,
Ушул эки туушкан, батылдери куурушкан,
Таштанда бекем катуу экен.
Чындыгынан айтканда,
Жоо жомокто айтылган,
Сарандыгы алынган.
Чык чатырбас адамга,
Чынарбайдын өзү экен,
Как карашан көзү экен.

Омор деген башкарма,
Байынан саран кишиби,
Же болбосо чиркиндин,
Мага кылган ишиби,
Эки жылы жайында,
Иречесин отуруп,
Эшик-төрүн көрбөстөн.
Эмчегим жаман ишинди.
Же болбосо байыркы,
Жер жутту деген карынбай,
Карынбайдай саранбы,
Ал ондогон бакылдын,
Үйүнөн май көл толкусо,
Мындан кийин мен өзүм,
Капарыма аламбы,
Үйүнө акып барамбы.
Киши барса үйүнө,
Жылан көргөн эмедей,
Качат эки көрүлбөт.

Кишиге дам берейтти,
Көрөт экен өлүмдөй,
Кими бирсе дагылап,
Ичип-жейт экен өлгөндөй,
Пограничник дыйканды,
Өзүнөргө малынча,
Менин сөзүм тоңмобой,
Жакшырагын кайда өскөн,
Жаада билбей кайда өскөн.
Молдо Кылыч көп жазган,
Көп жазганда деп жазган:
"Жакшылыктан дама этсең,
Конок келсе жашаба,
Бейилиндей түзөгүн,
Ага-ини жакынга.
Ата-баба көп айткан:
Алакчы айткан калыпча,
Айткан тоошта бөлөктүр,
Кийимден тоошта жылаңач,
Бул айтылган сөздөрдү
Айылман ата-бабалар,

Айтып четкен күн бирас.
Ташты эриткен ач болот,
Ким конокпон жашынса,
Анда назар пас болот.
Кыяз уулап чыдырып,
Жүргөн киши мен эмес,
Элимдин бейки чар экен,
Ас ишмери жон эмес.
Көпчүлүктүн иши үчүн,
Союзом мага ат берди,
Ишин бутон алсын деп,
Айдабай бат берди,
Башкарма Өмөр олондо,
Приказды табын чылбастон,
Ат бербейсиң деп айтып,
Союзомго мант берди,
Экинчи сурап баргында,
Базаров жолдош аксакал
Экинчи приказ кайт берди.

Ошондо кийин [16] чыдабай,
Көк айгырды бат берди.
Бөшүү Өмөр баштаган,
Төрөйүн дечен кеп айтат,
Төрөйүн колунту кеп айтат.
Ала-тоодо черүү бар,
Жана дагы айтамын,
Бир кайлууну кыстоган,
Ындан ач көз жери бар,
Талун жоткон неси бар.
Берген этти жон жебет,
Соода бузуп кеп айткан.
Он эки койго сатканы,
Кол кагышкан бир тоону,
Мен аламын деп айткан.

Айтып сөзүн жазгырган,
Акыры алдай алтоону,
Тоо сатуучу кишини,

Көк талаага калтырган.
Корунмактын Нияз,
Качок кордо коруган,
Жаман эки кыязы,
Тундугынан айтканда,
Назары пас сыягы.
Кайындыга мен барып,
Ниязды кондум үйүнө,
Мен көргөндө ал Нияз,
Уктап жаткан кези экен,
Чогулушка шылтоолоп,
Качып чыкты түтүлө.
Күнүм кирген учурда,
Какшылдак чыгып аш үйгө,
Кубур-шыбыр болгону,
Соймок болду бирди деп,
Ошодон көөнүм толгону.
Бир убакта карасам,
Бир чарчага жылык толдон,

Картошкасы келгени,
Карыбек келди кашыма,
Башкадан бирөө келбеди.
Кармышак баш болгон эки уулу,
Катар келип отуруп,
Кан салгандай жайлады,
Чарасынын түбүндө,
Бир картошка калбады.
Адал тамак болгон соң,
Өз тишими токтодум,
Садыкжандай инини,
Мына ошондо жоктодум.
Мен көрбөгөн бир жумуш,
Көрдүм андан бир укмуш;
Картошкасы санууга,
Алты, жети санаты,
Үч ача темир шиш көрдүм,
Кыргыздан башка иш көрдүм.
Ал шишинин сокуну,
Ашкан эмен порусу.

Кырк бешинчи жылында,
Карышкака конгомун,
Кара чайга эжик толоп,
Күздүн суук тушунда,
Уктай албай тонгомун.
Аппак сакал Карышкак,
Сарандыгы ашыкган,
Бир улакка жашынган.
Аш бербей турчу бироого,
Кашкайын барып бироону,
Ашын ичип болбойтко,
Ач ойдонгон адамга,
Адамдын көңүл толбойтко.
Жалган айткан жарыбайт,
Эринде карыбайт,
Кандай учур болсо да,
Бейли жең адам жарыбайт.
Молдо Кылыч соз жазган,
„Бейли жардын куну жок,

Автор - айжан Коз насарган:

Байда болсо жакырдай,
Чөп чыкпаган такырдай"
Аксакалдуу Кармышак,
Өсмөр, өспөн ага-ини,
Бул айтылган үчөөндөй,
Мен көрбөдүм бакылдай.
Саран өсмөр кеп айткан:
Колхозчуга көп айткан,
Такы-такы бек айткан:
Конок сыйын деп келгенди,
Жолоочулар деп айткан.
„Кара-сакал, Ак чубак,
Сырттан келген кишиге,
Бир тамчы суу таттырбай,
Жаныңарды жакшы бак,
Башкадан келген киси болсо,
Жакшы сөз айтыш ылайык.
Конок күтүш эски адат,

Эски адатынын калдыгы,
Жалганы жок аныгы,
Тогданың актыгы,
Белиндеги аркак кур,
Залмага салып сүйрөтүп,
Кембериси элди,
Конок куу деп чүрөтүп.
Сарандыгын азуна,
Башкаларга жукпасын,
Как каржан козуно.
Конок күтүш болгон шарты,
Атадан калган жакшы салт,
Жакшы салтты жоготпой,
Эр-азамат жигиттер,
Коноктарга бекем кат!
Казак, кыргыз калк болгон,
Кандай жерден, кандай эл,
Конок келсе кеч кыспаган,

Кутуалы эш нарк болгон.
Ушу жакшы адаттар.
Жазмаларга жазылган,
Басмаларга басылган,
Укхан - көргөн башка журти,
Тамашага батылган.
Казак менен кыргыздын,
Конок кутмон адаты,
Киси коноктон жашынса,
Атын салган санаты.
Кучукатасы балдары,
Сабоодой мырза барлары.
Пограничь элинде,
Көнчулугу сарандын,
Кучук атасы балдары,
Санагыла укхандар,
Канча экен анын барлары:
Аксакалы Карсыгышак,

Бешил - Кую тармышак.
Анын уулу Чылезы,
Бешин тар Кыязы.
Эмөр, эсмон туушкан,
Жологойной конок кудушкан,
Эшондуктан дайкандар,
Булардан Коону суушкан,
Сарандыжка Кайбарлар,
Белдеринбекеси буушкан.
Колхозчуда не жазык,
Эмөр туруп башында,
Ак буудай айдап ондургон,
Жологоноҥор киши деп,
Айыйканына кондургон.
Конок куйган оҥорбу,
Бул кылыгын койбосо,
Погранич элинен,
Жегетинен бала тоёрбу.

Аты атала баатырлар,
Баары сенден окуган,
Көңүлгө билим тоКуган,
Ажырында тоотпой,
Башчысын сүйлөп чокуган.
Тогрончу бай колхоз,
Ак-сай, Арпа жайлоосу,
Жер келишкен жай колхоз,
Араандап өсүп чарбасы,
Төрт түлүгү шай колхоз,
Жегени аркак май колхоз,
Ичкени кымыз чай колхоз,
Балдарынын мингени,
Тескеш жорго тай колхоз,
Жалгыз Ак-жар болбосо,
Кыргызстан боюнча,
Андан озгон кай колхоз.
Сенден эмес толдогон,

Кылмызы колдой колдогон,
Алыстан уккан башка элдер,
Тамшаныш ажыр колдогон.
Фрунзеде кеп айтпайт:
„Погранич колхозу,
Тез аранын ичинде,
Ак-Жардын басат деп айтпат.
Пограничной колхоз,
Конок күйган адайтын,
Мындан кийин жой колхоз,
Бул кылыктан той колхоз,
Атадан калган жакшы жакшы салты,
Конок күтүш болот марти,
Жакшы салтты жой бостон,
Алып келип кайтадан,
Калыбына кой колхоз!
Өмүр берген тапшырма,
Тапшырманы ордуна,

Жадыраалы келтирди,
Куурдак, жемин бергенсиги,
Алдагы - соолагы кайбарын,
Катын агасы болсосида,
Жолго салып келтирди.
Тагешигирсманын жары,
Аксакал батыр тагтакыр,
орундатпай койгону,
ибрайдай молдого,
Болбой коюн сойгону,
Терсма усон басында,
смасибет ясыр, калыйда,
Жоо болуп касында,
Союлган койдун ичине,
Жарыла жешни тойгону.
Жерлеринде кеши жок.,
Аша жакшыма жер экен,
Элин ситта келгенде,

Касиетиден кеси экен,
Ал оңдонгон сарандар,
Сарыбагыштын элине,
Канейкенде тың экен,
Саран – бакыл эмордун,
Конок куу деген сөздөру,
Погранич элине,
Бурулбастан эси экен.
Сарыбагыш эли шар экен,
Аксакалдуу карылар,
Айтуусунча бар экен,
Погранич элинин,
Бетилдери тар экен,
эмөр, эсмон үйүнөн,
Погранич дыйканы,
Суу ургоого зар экен.
Кок кыйыгы тоскоолдук,
Көнчү лукйин ишиери,

Кобу бутпай калганы,
Эч жоктур сөздүн жалганы,
Жакшы сөздү укпаган,
малчылардын арманы.
Кызыл-туура көчкөндө,
Арабага жүк салып,
Кайтып алып жөнөлүүсү,
Кыл чатып артысы бир барап,
Кара жерге түкүрүп,
мына ушундай сөздөрдү,
Айтып алып жөнөлүүсү:
Пограничн капыр деп,
Чоп чыкпаган такыр деп,
Кетестинчи акыр деп,
Кала берчи жакыр деп.
Менин кылган доосудон,
Пограничн элдери,
ушундай айтса кутбулагы:

„Биздан кыргыздан эмессиз.
Сенин кылган дооңо,
Ушундай сөз деспекпиз,
Эрандай дебесе,
Жайлоого пасманы шуттулап.
Көпчү муктун иши үчүн,
Өз алдынча сыяндагы,
Журасын журтуну аралап,
Бала - алган Саралап.
Ата - Башынан элинен,
Баланбектин Молдобай,
Кенжестайдан сасызын,
Садыкалы, Садыкжан,
Торгоонун көрдүсү кендигин,
Ак сакалдуу Карышак,
Бай Токонун Кесинтири,
Осмор, Осмон ага - ини,
Торгоонон Көтөткү тендигиси.
Тогранаты Акташы,

Мына мындай кеп айткан,
Кеп айтканда деп айткан:
„Адашып жургон жолдо деп,
Аңылдаган молдой деп.
Гырча десырчасын,
Сырча сырчасын,
Засманын адасын,
Жакшы менен жасманын,
Айра билген санчасын.
Кызсматысыда айтатын:
Филмалда ишкы ессин.
Абдрахманов Ибрай,
Адабият, тарихтан,
Соз айтасын шыбырай.
Соз жазасын шыбырап,
Ычалаган эрендер,
Акыры тыбырап.
Жыйырма алты ийш тедиси,

Арбагынду арстан Манастын,
Сиңнечагына нак болду,
Жер жүзүндө жоктор,
Манаска кайдан жанашып,
Жер жүзүнүн элдери,
Биринчи деп баалашып,
Коргорун алсак бизда деп,
Баары улуттар каалашып,
Погранич акыны,
Адабият иштерин,
Салкын көз менен карашып,
Тосмондукко санашып.
Кырк үч жыл кылдым кызматты,
Погранич элдери,
Ичимди жаштан муздатып,
Сөөгүмдү жаштан саздатып.
Кемер өзүн жарсынап,
Кайчын өзүн таасанап,

наадан озун менсинет,
Акмак озун эрсинет,
Акмактын кылдар теңсинет.
Окмонтор сиздерге,
Арзыңды абдан айтпасын,
Айтпа тушуңу кайталап:
Ай-Башыга Жолбашчы,
Конокаалы, Базаров,
Сыдыкаалы, Тентиген,
Арзыңдын тегин кесилтин.
Арзыңды сандан корунор,
Конок куучан эрлерден,
Айтпасыңды айтпасыңды бериңер.
Теңчиликке келгиле,
Жакшы сандан чыккыла,
Менден кеткен иш болсо,
Мени айнымка жыккыла.
Муну мындай таштабан,

Сарыбагыштан баштайын:
Болотбектин молдобай,
Көк айгыр басып калганда,
Оруун кылып кондуруп,
Саспаган жерге жеткирип,
Ай сенин изин оңдоду ай.
Эркектен артык заттыбы,
Үч жылы удаа барасын,
Эч жок түр атысты.
Социализм колхоздун,
Кой фермасы бул күндө,
Өзүнүн аты Сасендин.
Кенжебайдын баласы,
Үч жыл катар коносун,
Заттыбы эркөндө жок экен,
Эч жеринде чаласы.
Коногун жыйбайт конокко,
Качып чакпайт жонокко.
Кудасы эмес, дос эмес,

Ар жылы келет тебелеп,
Бул эсине деген кеп,
Касабын жоотын тегеле,
Эч бербеди мага шек.
Толойбектин Молдобай,
Тунда этке тойдуру,
Эртең менен жанада,
Казанга этин салганы,
Карап туруп Ибрай,
Айран-азыр калганы.
Асо деген колхоздун,
Кой фермасы бул күндө,
Абдыкерим азамат,
Бейтин жакшы беш кабат,
Абдырахманов Ибрай,
Жазып отой бир санат.
Жаңы күч деген колхоздо,
Аша байлык жок экен,
Бейтлери ток экен,

35

Ш

Конок күтүүсү жагына,
Алардай жомарт жок экен.
Жарык Күчүк атасынын,
Аксакалы азыркы,
Эки жакы катарлаши,
Ажы ыласыбей тесирсин,
Бетимкерди бузбаңар,
Бей - бечара жетимдер,
Саркындыга сесилсин,
Ыргытылган соогуңду,
Иттер жарып кесилсин,
Үчүн айтасы жалпыга,
Эрезасыман - жигиттер,
Бетимди бузсаң кокустан,
Акыры кубу кесилсин,
Кесилсек турган тегирсин.
Бир бузулса бейтыл - күт,
Токтото албай өзүңдө,
Күндөн күнгө дессирсин.

бетим жакшы азасман,
Өзүңден өзүң кеңирсиң,
Адасыңы бузган шайтанды,
Теришиште үүн жесетирсин,
Эразасман - жигиттен,
Азазил - шайтан жерилсин,
Улактатын эжилсин,
Фоор кыясман болгуча,
Маскара болуп төлсетирсин,
Арбендеге оржаныш,
Берүчү кадыр - теңирсиң.
Кулсмасмбет салып кулсмасмбет,
Аттиксансазга багасың,
Илгери карап толгыныи,
Осойчн деген баласың,
Сарандардан былак кач,
Катарында каласың,
Ой - тихириң ар качан,
Жакшы иштерди каалаcын.

Погранич колхоздун,
Кой фермасы азыркы,
Беш чакырдын усонсуу,
Бетил-куюз жузолсун,
Ой-шыкырың ар качан,
Жакшы иштиди кусалдун.
Жакшы деген бир айтыш,
Куса жети иштиң эмесин,
Жаман деген бир айтыш,
Жусса кетиңестиң эмесин.

Сабитакунга.

Погранич колхоздо,
Сабитакун охотник,
ударник болгон бул киши,
охотчулук жасаганан,
Алдыга чыккан өз иши.
Акондарырдан сактаган,
Ал сабитти жактаган.
Башкарма эмарсоунуда,

Аябай ишин аксатыкан,
Ай бербестен. Как шатыкан.
Каржысечтинчи жылында,
сабиттакун охотчу,
илбирстен торттуалганы,
башкарма ошондо,
Чоң напасын агатычы,
баарын берчин смагадем,
илбирске козун салганы,
кыздын сары торкунго,
смаалисм деген сөз барго,
бироонда берсей калганы.
„Акыры бер жеп кетет,
Ажмак кылдыгас деп кетиет"
Акырысы илбирсти,
фаярдоого бергени,
охот союз илбирсти,
бергенин анык корчону.
Башкарма смор акыры,

Ал Сабитти жектеген,
"Погранич ичине,
Турбай жоголо кет" деген.
Жаккан отун өчүргөн,
Уясын бузуп байкуштун,
Айдап кууп көчүргөн.
Кой деп айтар киши жок,
Погранич ак ишин,
Андай иш менен иши жок.
Сабиттайын бечара,
Короо жайдан айрылып,
Бозуп кейиши калганы,
Калың элге ашкере,
Эч жок тур сөздүн жалганы.
Өкмөттө тургандар,
Кулагына жетпесе,
Ал байкуш менен иши жок,
Азыркы кеңдик заманда,
Андай шордуу киши жок.

Тартынса кылар иш эмес,
Сталиндик доордо,
ойго келер тӱеш эмес.
Ушу кылган кылыгы,
Сööгÿ чириги кул болгон,
Феодалдын ижиго,
Ал ишти кылган ал эмор,
Чын акылсыз кижиго.
Өксöйтö тургандар,
Булсыя ктуйсиштерге,
Кöз карларын азырак,
Сала жсурсо болойко,
эмор öҥдÿҥ кижини,
Кöҥÿлÿнö азырак,
Ала жсурсо болойко,
Биразырак тоҕолар,
Кыла жсурсо болойко.
Бул кылыгын койбосо,
Баш карсиа эмор акыры,

104

63+41 = 104 бет

Дыйкандардан терисин,
Тескери сыйрып соётко,
Бир куну мен сени толотко,
Жарылып ич коётко.

1000 жол бр:

„Казак Катынсаан Кыргызстанга сапаргы"

Айтты, жазган: Абдрахманов И.

Тетрадь

по ______________________

учени______________ класса

Ат-Башы школы

____

1948-жыл,

августь.

Институт языка, литературы и истории КирФАН СССР гор. Фрунзе
отдел рукописей
Инв. № 202
16 сент. 1981

Мазмуну.

	Бет
I. Сончы сынчын кон кудаянды сынашы.	1
II. Жунгарлык калмакка	8
III. Вайис султан киси?	9
IV. Калмактардын Ала-Тоону басып алышы.	11
V. Кыргыздардын ысарга кириши	15
VI. Өзбектердин кыргыздарга кылган жасалмасы.	17
VII. Коргоочу кандынсалары.	21
VIII. Бугулардын качкан калгандары.	23
IX. Калдаша менен Билек.	25
X. Калмактын калдыктары.	35
XI. Кытайдын калмактарды кырышы.	42
XII. Калмак менен кыргыздардын кырылыштары.	48
XIII. Күчүк, Токтобек, Таблуз	51
XIV. Өлүктөрдү өлтүргөнгө жүктөө	54
XV. Калмактардын Ат-Башыдан бузулушу.	56

I. Санчы Сынчынын кан Кудайынды сынашы.

Сарыбагышынын элинде,
Сарысейит деңизден,
Учуккан тулку эмиз эр,
Кудайын сынаган эрдене,
Телегейи тегиз эр.
Айы айтылган Кудаян,
Кишиден баккан билимбейт,
Асыранды баласы,
Ак калпактуу кыргызга,
Арыкча тийген баласы.
Учукан тулку эмиз эр,
Исанын кыздан алгансоң,
Кайра келбес чын жайды,
Кайтар экоо коргонсоң.
Ала-тоодо кыргызга,
Кудаян эми кан болот.
Чарусун менен журушу,

Кара јолдой јаан болгой.
Бунуйого смас болгой,
Акыл тапчуу адасыга,
Ал Кудаян кас болгой.
Өз билгенин кылчуу экен,
Кылыгы јаны тӧвчуу экен.
Бир күнү јүрүп Кудаян,
Ӧзүнӧн ӧзү оолугай,
Аза јушщы соолугай.
Кадыскы санчы сынчыны,
Чакырып алып кашына,
Мына јан айткай:
„Санчы эмеш чын болсо,
Санагын мени, јан айткай.
Баатырмынба, эрсинбе?
Адасыдан башка јерсинбе?
Акылым артык кейсинби?!

Эрдигин өткөн Манастан,
Мен кудаяң кемисинби?!
Айааласына тынанбасаң,
Ай башында кашкасы
Баатырлыгы башкабы?!
Жоомарлыгынсы, саруубы,
Жүздү жасаган баркасты?!
Түкүсмүн ырбын салоосу,
Мен сынчыга тыюлосу?!
Түкүсмүн жарыгың карсмайбы,
Айсдаардай он тарабы,
Кеч келгенди жолсунайбы?!
Уму сөздү угганда,
Сынчыгыңды мени деп,
Кудаяң кошпаган жургуда.
Анда сынчы кеп айтпады:
„Сенде сын жок жок, деп айт
Сени сынаган болбой деп айты,

Сыноого сыныҥ чак келбейн,
Сынаган сынчы оҥбойн!" — дийн.
Кудаян ага болбоду,
Кычаганын койбоду.
Анда сынчы кеп айтады:
„Ушу мени Кудаян,
Кыстабачы, дип айтады.
Сынап чынын мен айтсам,
Ажыры сенден сын юлбейт,
Сенден сыйлык сыр юлбейт.
Кöргöнүсин айтпай саларсын,
Исаснан айтпас салдыҥ дип,
Бул сынчаны кор кылба,
Маадайрын калыҥ шор кылба,
Асыбыстагы тоолоз ыш,
Айтпка исыгын аларсыҥ!
Кой Кудаен койсоҥчу,
Бул калыжайын тайсоҥчу!“

Деп ошондой сөз айтыпты,
Сынабайсың сени да,
Сынча моюн бурганы,
„Сына сынча сына!“ деп,
Аманатчан Кудаян,
Кучөн тузун урганы.
Сынчы сынап жар айтпай,
Кудаяндан коргонун,
Жашырбастан шар айтпай.
„Кой-кой десем болбодуң,
Кешмоудоган Кудаян,
Коргуугуңду койбодуң!
Коргонучуну айтасың,
Акыры ишти ойлободуң!
Сен кара жолтой бир кансың,
Кадесиң кайткан бир жансың!
Ушу сенин тушуңда,
Калың каргоз бузулап,
Качын бозун кысылат.

6

Аз чесыл калдык карак шуру
Дьуунтону чачасын,
Чоолоп алып токтобой,
Кун батышы карай качасын!
Коруулукти коросын,
Ач кайкалаң куу беле,
Ач калыктан олосын! →
Калмак алаи черинде,
Карак шурун кудалан,
Кайкалагай белинде!
Ойрот алаи черинде,
Оси Короп чакыр белинде!
Калмак алаи малынды,
Агызар суудай канынды!?
Сынчы мындай деенде,
Кан кудалан кучи оноi,
Касындагы сынчыга
Каарып тоодып суйленоi:

Аз чыдып кусып турзоор, Чоо зарлап качсолой!

„Акшак сынчӱ не дейсиӊ,
Озуӊа келген сöзди айтпай,
Алжыраган бир кедейсиӊ!
Кор баш оруӊ билбеген,
Танкыраган кедейсиӊ!
Бой ойын деп худаян,
Калындагы сынчыны,
Чоӊуга бирде салыптыр,
Таобозду ичыгып алыптыр.
Албере айткан сынчынын,
Колундагы ок коен,
Баш колы сежирин,
Сазын ичыго салыптыр.
Алантаган худаян,
Сынчага кордук кылганы,
Астындагы таобозагы,
Исыгын алып йиргане.
Ал сынчыдан соӊ кейин,

Калган экен ошонда,
Кудаяндан сыр кетип.

II. Жунгария калмагы.

Жунгар деген кайсы жер?
Ашкере колып айтасын:
Кара-шаар, Күнөс, Текес дээр.
Жунгардын жери жай болот,
Торгой тумшуктуу чарбага,
Оболтон бери карата,
Калмактын журту бай болот.
Кадимки жылдыз жайлоосун,
Жайлап турат калмактар,
Эң кедейи силин жылкы,
Айдап турат калмактар.
Ак кымыздан арактан,
Тартып турат калмактар,
Салтанатта кылысдан,
Ырдап турат калмактар.

Кыргыздың Айла-толосуна,
Казаларгадый калмактар,
Аркачаңдан бир качан,
Кöп аларгадый калмактар.

III. Зайыс Сулытан кижи?

Он эки эйиннин кылысында,
Жуңгарыла калмагы,
Эр оодолон жогору,
Казак, Кыргыз, Уйгурга,
Оор жыйды салмагы.
Олкосунда жуңгардың,
Барыла иле суустар,
Тергоой, Шибе, Зусун Зайы,
Уруулары уушулар.
Барыла иле болонда,
Зайыс Сулытан кан болот,
Кошуну канча сан болот.
Которулган калмактыг,
Кун батысыка карата,

жылдырбастан калмакты,
тозуп турат Байыс кан,
Акыл менен кайраты,
өзүп турат Байыс кан.
жылдырбастан калмакты,
Байыс султан токтотот,
Бир канча жолу урушуп,
Кырк жолу жеңотот.
Дария иле боюнда,
турган экен Байыскан,
калмактарга согушу,
урган экен Байыскан.
Дария иле боюнда,
Чуңкурда асман бар,
Байыс султан мазары,
мусулман эли сыйынат
мазарга түшкөн назары.
Казак, кыргыз элдери,

"
Байыс султан мазарын,
Байсал кара деп айткан,
Урпагастан көп айткан.
„Түрк - татар деген тарыхты,
Байыс кан анда жазылган,
Басма сөзгө басылган.

IV. Калмактардын Ала-тоону
<u>басып алышы.</u>

Байыс султан тушунда,
Лошон чогун жаулап көз,
Аскардардай жиылып,
Карасы жалпы баткака,
Калың жүрүш калмактын,
Кан бугандай токтолу.
Ала-тоонун жерине,
Үчке-түлкү, кан чыргыз,
Бул ордонгон элдер бар,
Кара кулак шерлер бар.

Жаңыл кыздын колунан,
Чүкө, Түлкү эр өлүп,
Ажалы жетип, Күнбүбүнүн
кан Шырдакбек бөрү өлүп.
Ушундай иштер болгонсоң,
Кыргыздан бели сынышып,
Калмактын көөнү тыныштыр.
Ушу мезгил ичинде,
Зайыс улуган өлүптүр.
Калмактыга корчу тур.
Колго түшүп кор болуп,
Жаңыл кыздын өлүмүндө,
Дайкы Чыйнай калыптыр.
Ушундай иштер болгонсоң,
Баса келип калмактар,
Ала-Тоодо кыргызды,
Астын-үстүн салыштыр.
Ак калмактың кыргыздан,

13

Белдүү эрлер жок болуп,
Башкарар эрлер бал болгон,
Баш аламан токтогу.
Кыргыздан кубат кетти деп,
Кетпесе да кетти деп,
Ала-тоону шыңгыры,
Алар убак жетти деп.
Жунгария калмагы,
Кочо Чыгы каптаптыр.
Чаң асманын чыгарып,
Ак калпактуу кыргызды,
Тамашага салып каптаптыр.
Жунгария калмагы,
Коктосундо чонтобу конуп жүр,
Ала-тоонун жерине,
Жайнап келип конуп жүр.
Ала-тоону калмактар,
Баса келип алыптыр.

келип конгон жерине.
Таштыгарга башта салыптыр.
Таштан бурхан оюптур,
Кудай кылып коюптур.
Калмактын каны Коңтаажысы,
Ысык-Көлгө конуптур,
Оонабас султан болуптур.
Алты-шаар Кашкарда,
Анда калмак каратты,
Ала-Тоонун кыргызын,
Ар тарапка таратты.
Кайтадан кирген калмакка,
Казакта карап бериптир,
Калмак калбастан,
бегинне коюптур.
Кайтадан жуңгар калмагы,
Кара куруттай толуптур,
Кеч Кашкарга ошондо,

Бака-манжы чоң калмак,
Ордолуу кан болуптур.
Ысык-Көлдө Коңтаажы
Бакасманжы атасы,
Айтылып жүргөн сөздөрүн,
Эч бир жоктур катаасы.
Качмай калмак жеринде,
Кашуу ачкалык болгондо,
Казак кайгы салган дейт;
Кыргыз ысар кирген дейт.

V. Кыргыздын ысары киргени.

Кайтпаган калмак киргенсоң,
Токтоно албай кыргыздар,
Бүнчү ону качыптыр,
Ысар менен Көлдүкө,
Көңтөрүлө качыптыр.
Бир жылкыдан башкасын,
Ташыган качат малдарын,

ала качат жандарын.
Матоосу менен тоо калат,
Короосу менен кой калат,
Желеси менен үй калат,
Тигилүү бойдон үй калат,
Кеңсиген — таста, Кең талас,
Ат башы, Нарын ала тоо,
Кең ачык — көл, Чүй калат.
Ала-тоонун жеринен,
Ак калмак кыргыз качканда,
Дүнүйөдөн айрылган,
Жалынан шашканда.
Кан кудаен ошондо,
Ач кайкалаң жуд болде,
Ачкасынан өлүп жүр,
Жөрөлөгүн көрүп жүр.
Сынчын сөзү чын болот,
Калың журтунун алдында,
Бурулбай сыны сын болот,
Жоор заман журтуна,

17

Айтылгы Калчаныр болгой.
Кудаяндын жукусу,
Эзжарыкча аз болгой,
Жыйырма жүйжүн часмасы,
Сары багымтын ичинде,
Тогалок дем айталай,
Назарлары нас болгой.

VI. Өзүбектердин кыргыздарга
Кылган смасилеси.

Калмактан качкан кыргызды,
Тазуги алыги жамуган,
Анжиян, Кокон сартлары,
Абыдан ойлой дартлары:
«Жаныр эжен кыргыздар,
Кесогечи жестиви дем,
Жестинегенде нестиви дем.
Колуна тийген кыргыздын,
Эр Тулосун кыйратай.

элинин жашап жатканы.
Тарыхый кейпи жаман жакыр,
Беш кочмону кыздарын.
Тайы жагы асдан уруздарын.
өлгөндөн калган кыргыздын
бисмилдага жыным келжирей,
исламын дине киргизди,
Кыргыздардын башына,
Азиянын арстан жей кирей.
Эшен, молдо, кожолор,
Каардана кыргызды,
Тирсединен илишпей,
Баштагыдай бош жүрсөй
өлгөндөн калган кыргыздар
байкандыкка кирышшей.
көрбөгөндү көрүшпөй,
Ынсиден, букар элинин,
Окуусуна конушпай,

өжүсүгө конбос кыргыздар,
Айсалдан смурун алышчу.
Анжиян, Колоп, Өсарга,
Качып барган кыргыздар,
он жүшүнү басы кошулуп,
Бозүй кетпей ошондо,
Толоно төз болуп,
Төзүн кетпей ошондо.
Дебенине сарытардан,
Конуш калагы ошондо,
Азга асман калсада,
Коргоочу кыргыздан,
Өмүр калалы ошондо,
Көрбөгөнду башкача,
Көргү калалы ошондо.
Ак калмак жаман тартыштар,
Дине кирбей ошондо,
смурун сүйлөп көрбөгөн,

Тилге кирет экен да.
Ушондо айтып сынышат,
Билбеген ишин билишет.
Ушуну кошо молдолор,
Дагы азасын жыйышып,
Бене кул кылды алышып,
Башына азан салышып.
Ушужке чоо нооружан,
Жарандын намаз окуган.
Карылар кайтып кеп айтат:
«Ангыдан, бужар элинин,
Кордугу өткөн» деп айтат.
Калмактын баары кордугу,
Ак калпакчан кыргызга,
Сарттардын өтөт зордугу.
Калмактан качкан кыргыздар,
Сарттарга барып кошулат,
Ал бастан ушулат.

129

оңонтың кыргыз азалай,
остамкудай бало алсай,
обурагы басалай.

VII. Коштаансы кандын балдары.

Коштмансы канда ӱч бала,
Аттары эҗен чашулар,
Ансаан, Шуну, Калдасна.
Кулжаакы деген кызы бар,
Адасындан башка нуру бар.
Аксакалы Ансаандыр,
Ар бир кылганы ишлери,
Адасындан башка чансаалдыр.
Ал Ансаандыр Коштаансы,
Сары - озон - чиго кан кылай,
Кандыгын чурчка даң кылат.
Артыкча чансаал ал Ансаан,
Чазык сӧз чанды олтурай,
Азаныг артык чейкирей.

Баш кошун алып калмактар,
Ажсаанды карсынып сойып тур,
Кара козун оюп тур.
Ажсаанды жсайлап солап тур,
Кöп бириҥин алганда,
Ажсаанды карсымай деген соз,
Ак калмактың кыргызга,
Ылмакан болуп калган тур.
Жсана каргыз кен айтаны:
Кыялы жсасман кайынды,
Ажсаандаи деген де айтаны.
Шунуда жол болуп тур,
Анында эсол болгонун,
Калың калмак корып тур.
Куучой элек казында,
Ажсалынан олуп тур.
Калдасма ирил болуп тур.
Калканын кооң болуп тур.

Ала-тоону ээлеген,
Калмактын калкы ошондо,
Аркеседен алышып алыптыр,
Жерге эгин салыптыр.
Торой түшүктүн чарбасы,
Жерджи чоңтой болуптур,
Байлыгы тарып толуптур.
Илгертен бери карата,
Көчмөндүү экен калмактар,
Кыргыздарга башынан,
Эчмөндүү экен калмактар.

VIII. Бугу элинин качып калгандары.

Ала-тоонун жерине,
Калмак басып киргенде,
Ала-тоонун кыргызы,
Асарга үркүп жүргөндө.
Бугу деген уруунун,
Бир тобу тасмаси качыптыр,

Дүйнөсүн чайкагыр.
Ысык-Көлдүн ичөөсүндө,
Бейкут жашы калганыбыр,
Каныгай жушшу Коңурбайжан,
Ысык-Көлдү алганыбар.
Качпай калган бугулар,
Коңурбайжынын корун жыйыр:
Жусшуна көнүптүр.
Коңурбайжы кан элге,
Эр жасандык кылбагыбар,
Адил экен калмак деп,
Анда кыргыз сандагыбар.
Кажиден сандай сөздөр бар:
Калмактын жүрүшү кайрыкер,
Кыйаллык кылбайт боорукер.
Коңурбайжы кан өлгөнсоң,
Калдасма кан болгон дейт,
Калкынын көөнү толгон дейт.

Калдасма адыл чыккансоу,
Аны кыргыз уккансоу.
Анжиян, Бухар жеринде,
Азыр жургон кыргыздар,
Уруу болуп топтошту,
Ала-тоону жоктошту.
Анжияндын чыгыш бетине,
Калмактардын четине.
Калмакка четтеси келишет.
Сүйлөшүп сөзгө конушат.
Кайтоо болуп калышат,
Чырошуп алышат.

IX. Калдасма менен белек.

Калдасманын тушунда,
Бугунун даңктуу кишиси,
Белек болот ушунда.
Кан Калдасма Белекке,
Таш сайып улук кылыптыр.

Ал кабарды укканда,
Адил Эжен калмак деп,
Кыргыздын көөнү тынышты.
Качпай калып калмакка,
Баш-ийип калган бугулар,
Жери Ысык-Көл жай болуп,
Төрт түлүк малда санак жок,
Жылкы калай бай болуп.
Калдасма журтка кан болуп,
Адилжи араандап,
Алыска кетип даң болуп.
Ысык-Көлдүн тескей тоо,
Тескей тоонун сыртында,
Ак-Шыйрак, Жаңы-Арт сыртта бар
Кар баспаган кара жер,
малга жайлуу жерлер.
Басанчы деген бир калмак,
Бир уруу калмак элине,

130

Баш-чы болуп ошондо,
Ак-шырак, жаузы — Эрјинеер
Јӱлеӊ жаатын калыйтыр,
Калдасага баш-шибей,
Ӧзӱнчӧ болуп алыйтыр.
Бир кӱнӱ јӱрӱп калдаша,
Чакырып алып Белекти,
Мына-мындый кеп айтан:
"Тоо артында Расанчы,
Баш бербеген касманды,
Табасунон басасын,
Тӧрӧ шулугун чачасын!
Кошуун жыжы бирасын,
Расанчынын бажына,
Акыр засман саласын!
Ӧн уулуӊду Белегим,
Алып кеӊчи сынайсын,
Баш-алыгын кынайсын.

Чалдасманын алдына,
онуулун пележ ой корой,
Артыж сынчы калдасма,
Паарын сынап көз корой.
Атыг Алдаш баланы,
Сынап турат Чалдасма,
Баш-аягын кой бостон,
Кынап турат Чалдасма.
Сынап туруп акыра,
Сынын айтат Калдасма,
Кагандай исерин кой бостон,
Чынын айтат Чалдасма.
Чалдасма анда үн айтат:
„Ушул Алдаш балаӈыз,
тукумдуу болот" деп айтат.
Тукуму өсүп толот, дейт,
асык-колго конот, дейт:
Кызыл тишин кайраган,

Түлбүл бажың салырган,
Чечендер чыгганы ушундан,
Акыла дайра-теңиздден,
Чечендер чыгганы ушундан.
Кожга сайса ирсиесбес,
Баатырлар чыгганы ушундан,
Кара нээн, таш кожул,
Кагырлар чыгганы ушундан.
Ай сиеен Кундай исаржыган,
Сумуулар чыгганы ушундан.
Ар иерлерди тол шурган,
Уруулар чыгганы ушундан.
Торгу шулук смалы байгаган,
Байлар чыгганы ушундан,
Баарын билген онорзун,
Исандар чыгганы ушундан.
Аксакалы Тогузбай,
Элчибай, Консош, Алдаяр,

тондуу уулу За Тижызбай.
Шукур, Токоч, Токойду,
Эжкенжесе Толубай,
Толук толон сынына,
Тарысынын толугу ай.
Тарысын сынаш болчурагы,
Өз сынына калдасна,
Толубайды толчурагы.
Токойду сынап кеп айтпаты:
Тизден кийин заманда,
Тукусмунан кул чачар,
Чыгат эken, деп айтпаты.
Карылар кажнап кеп айтпаты:
„Ал кул чачар деген,
Тамбай эжэн" деп айтпаты.
Калдасманын айткан,
Тары ордунан чыккан деги,
Заманында карылар,
Катаасы исок укан деги.
Калдасна эмн кеп айтпаты:

31

„Он дуулуду белегисин,
Колго бергин, деп айтпаты.
Јасбанчыга барысынсын,
Барын уруун салышсын"
Калдасмадан кеп учун,
Балдарыннан баарысын,
Јиӊгиӊе бергин, деп учун.
Мына ошондо белектин,
Журогу кемтей кабынан,
Билеги кемтей кабынан.
Бербейсин деп бир сөз айтпуга,
Ал белекте јарсыман жок,
Эниси качан кунтулса,
Белекте эч бир арсман жок.
Анда белек кеп айтпаты:
„Он улусынду кошуунга,
Берейин акыр, деп айтпаты.
Жарак-жабдык жасындайын,
Ат-тондорун кышындайын!"

Деп ошондой сөз айтты,
Айтканын келди ушуна,
Канчер айла таба албай,
Кайгыланып күйүнө.
„Жандай айла кыласың,
Кайда кетип тынасың!
Тобокел кылып коройун,
Токтолуп карап турбастан,
Тосмолонуп колойун,
Асар менен колойко,
Азып кеткен коргозгон,
Аркасынан жонойун!
Сатпайтын арбакка,
Канчтын бересин балдарды,
Калдасындай калмакка!"
Деп ошондой сөз айтты,
Балдары менен кеңешти,
Акылдарын теңешти.

Акбоз бээни алганда,
Ай чүзүгүн чалгандыгы.
„Ысак — кол ага колдодеи,
Мүйүзүңү эне исарыктыак,
Колдогун учу исолдо, дэи.
Акырын көчүн алынтыр,
Анысыяндыг карагы,
Адеи исолго салынтыр.
Ээн исолго салгынтыр.
Э, деи көчүн алынтыр.
Асмандан булут иүнүглүг,
Калдасна карсматымай.
Белек кейим күнүнүгү.
Ал калсмактын засманы,
Калсмак бишлеги иүрганда
Күрүлаги кырбыгзасмала.
Кысысы корсо калсмакыган,
Койорсбос оор салсмактан.

ондон бешиген болушуп,
Кыргыз качкан Анжиянга,
токтоно албай коюшуп.
ушундай абал акыры,
Бир кылымча жеткен дейт,
Кыргыздан сынчылык кеткен дейт.
Анжиян, арка ортосун,
жол кылыптар кыргыздар,
Аз калбастан өлөндө,
жол кылыптыр кыргыздар.
Анжиян качкан ал бөлөк,
Ала-Тоо көрбөй өлүптүр.
Алла-таала кудайдын,
өкүмүнө көнүптүр.
Балдарынын бир тобу,
Анжиянда Анжиянда өлгөн дейт,
Бир канчасы балдардын,
Аксакал болгон кезинде,
Ала-Тоону көргөн дейт.

X. Калмактын калдыктары.

Ала-Тоо келген калмактар,
Астыдан тартып талган дити,
Кашкулак, суур, кашканды,
Кармап жешип оңгон дити:
Ала-Тоодо ал кезде,
Кашкулак, суур көп болот,
Кошуучу чоң той жыкталот:
Ала-Тоонун жерине,
Элүү, алтымыш жылдарча,
Турган экен калмактар,
Кашкулак менен суурга,
Тунган экен калмактар.
Кыргыздарга азапта,
Салган экен калмактар.
Ала-Тоонун жерине,
Элүү, алтымыш жылдарча,
Калган экен калмактар.
Калмактардын тушунда,

Ар жерде калган белгилер,
Азыр да турат ушунда.
Калмактын казган арыгы,
Айтылып турат аныгы.
Калың кара деп айтылат,
Калмак арык деп айтылат.
Ташка салган белги бар,
Текшергенде аларды,
Калмактан калган ушулар.
Ала-тоонун жеринде,
Көп жерлердин атагы,
Калмактардын атында,
Айтылып турат ушунда.
Ысык-Көлдө Байсоорун,
Соорун деген бай калмак,
Кок ошонун аты экен,
Бул заманда адамга,
Айтылган сөзү жат экен.

Чуй-кесин менен Ысык-Көл,
ортосунда тоолордо,
Калмак-Ашуу атагы,
болгон экен кыргызга,
калмактардын чатагы.
Боро деген бир сууну,
Боро жайсаң алыптыр,
ушу күндө ошо суу,
Боро атанып калыптыр.
Кара-Кочкор жеринде,
Арсы калмак болуптур,
ушу күндө ошо жер,
Арсы атка конуптур.
Көк Нарындын жеринде,
Дор болжосун, түйкүй жери бар,
бул аттар калмак аттары,
ушу айтылган жерлерге,
турган экен ушулар.

Ай-Тасыын жеринде,
Чӱ-Буркан, Кемчибил жерааты,
Бул айдылган жерлерге,
Турган калмак озаты.
Чӱ Буркан тӧрӧ ээр экен,
Байлыгы ашкан деме экен.
Кемчибил жайкан јӱрген суу,
Кемчибил айка калыптыр.
Жылычак койбой жерлерди,
Калмак толу алыптыр.
Ар бир жерде карасак,
Тӧзилген кайтар добо бар,
Калмактан калган добо да,
Айтышып журты карылар.
Кайбир карык кеп айтады:
„Доболорун бардыгы
Калмактыгын кору“ — деп айтады.
Кайбир карык кеп айтады:

Кор эмес чуу-зы айтпай.
Ала-Тоонун жеринен;
Кай бир кезде кишилер,
Көп суу Акторду табышпай,
Калмактан калган ышыктарда,
Карыялар айтышпай.
Кыргыздарда бул күндө,
Толук жаткан орусдар,
Карыялар айтышпай,
Калмактан калган ушулар.
Ноорузда сма (жаңы жыл,
Айткан сөздү анык бил.
Көчө тасмак колошпай,
Ичип, жешип турушпай.
Күүчүсү кире, күн бата,
Арчаны колго алышпай,
Жалындатып күйдүрүп,
Алас-алас-алас деп

Ар баладан чокалас дэп,
Адамдардан биаркысын,
Исалың сименен карысын,
Бирден, бирден баштоорон,
Желгин чаан откоргон,
Ойноо бала чагысында,
Өзүсыда өтүп көз көргон.
Коргошундан куйдуруп,
Анын атын куш деген,
Калемин бут деген.
Азырда кыргыз кеп айтканы:
V „Кулпотуу чидо журасы дэп айтканы.
Бул өрүгсидын баарысы,
Калмактардан калантыр,
Аралашкан кезинде,
Калмактан кыргыз алантыр.
Анда кыргыз кеп айткан:
Калмакта болсо ушулар,
Кандуу карышко дэп айткан.

Кудай сүйүп бак берген,
Кандуу Жусуптун салтана,
Кирели бизде эми айтайы.
Болуп жаткан орустар,
Калмактан калган ушулар.
Жаңы эле сырза сөзүндө,
Казактын каны Кан Тооке,
Ачык-айкын айтылган,
Айта түшүп кайтылган.
Цэван раптан көрүлдү,
Көрүп көңүл бөлүндү.
Казактын каны Кан Тооке,
сыңалты жүз сексенден, 1680–
сыңжети жүз онсегиз, 1718
үчурдагы кан экен,
Кандыгы калкка даң экен.
Калмактын каны Коңтайжы,
сыңалты жүз токсон,

1687

жашына жетти жашаб эчен
болгон кези бул эчен.
мындан мурун калдасына,
жусу-суучу калыптыр,
Калың калмак элинин,
Бийлигин колго алыптыр.
Кыргыздан чыккан бир баатыр,
Аты болот Салсасар,
Калдасына сойгон эйти,
Кара көзүн ойгон эйти,
Коштоочунун колунан,
Ажара кондок тийиптир,
Асурсан деген калмакка,
Ажара кандык өтүптүр.
ошол кезде Асурсан,
Кең Кочкорду жердеген,
Окылга дыйкан эр деген.

XI. Кытайдын калмактардын кыргыны.

Калың калмак элдерин,

Ашуркан журтун башкарып,
Эринчин акыл айнырап.
„Контаажсанын тушунда,
Калмактын калкы акырып,
Бейбаш болду ушунда.
Тынычтык кытай канына,
Баш берди калмак эл,
Жарыш менен журушуп,
ордо куткон шагы жок
үчүн жургон шамаал - жел.
Мындай журуш болбойт дей,
мындай болуп журганда,
Тубунда калмак оцбойт дей.
Казак менен Каргыздын,
Алты - шаар Уйгурду,
Так кайтарып жургузду,
Анжиян, Букар каны бар
Алда канча жаны бар.

Баш кошуң алдга баарысы,
Ала-Тоодо калмактыкы,
Жоолугу баары келбейби,
Азабын кол го бербейби!
Акбары калмак оубойу, Эми,
мусулман калкы баш кошсо,
калмакты бир күн сосмойду
Аны ойлоду Асмурсан,
Кытайга барат качанып,
Тажиси калагы ташанып.
Асмурсан калмак Кытайдан,
Калың калмак калкынан,
Кандагын сурап алыштыр,
Жакан канга калмактар,
Башы шишип калыштыр.
Кандыктыы бөлүп алгансоң,
Кандуу жары калгансоң.
Асмурсан калмак ошондо,

Кыстайга карыш жаштыг;
Тасмашага кун баштыг.
Калыз кыстай эминен,
Чаксоохой эрудже эки улук,
Чонтой Черуу алыптар.
Басынан алдын карашта,
Калсманын каптан калыптыр.
Калсманын каптан саныптыр,
Кара коруун отынныр.
Кеу иленин бозонда,
Эмо балгон коргонда,
Кыстайлардан калынан,
Сымлыгон калсмак эзгон эпий
Калсманыпта коргон эпти.
Калсмакпыгн итусуксы голашты
Элукпер тоозы исшталашты.
Бунтарнуу чаганнаар.

Асмурсан калмык токтобой,
Казахтыг карай качыптыр.
Казахтын каны Аблай,
Аблай канга барыптыр,
Баш калкалап калыптыр.
Аблай канга Кытайдан,
Асмурсанды берген деп,
Элчилери барыптыр,
Анда токтоп тура албай,
Качып алып Асмурсан,
орусты карай салыптыр.
оруска барып Асмурсан,
Чечектен оорып олуптыр,
Келбес исамда корыптыр.
Алтын-шаар, Јунгарга,
Чжаохой, Фуде ал Джов,
улук болуп калыптыр,
Карыш болгон калмакты,

Асман-үстүн 17 калыптыр.
Калмактардын кыргыны,
мунда жети жүз жаны, 1758
Элүү сегиз жылында,
XVIII
он сегиз деген кылымда.
Койтаажын кандыгы,
отуз жылга толуптур,
Андан ~~кийин~~ баласы,
Калдама бары конуптур.
жыйырма жылдан ашыра,
Турган белеси Калдама,
Андан кийин мунун,
Бул Шинодон таптакыр,
Бургон белеси Калдама.
Алтымыш жыл калмактар,
Өчүсү сургон чени бар,
Жазылып калган тарыхтын,
Кандай жерде кеси бар.

Асыркандын бийлиги;
Бели, алты жолго талгандыр,
ошол убак болгондо,
Калмактар ойрон болгондур.

XII. Калмак менен кыргыздардын
Кырылыштары.

Жогорудо айтылган,
Айтпа түшүп кайтылган.
Калдаманын түшүнда,
Ала-тоого жакындап,
Анжиян, бухар жерине,
Азап жүргөн кыргыздар,
Чепичеш келет душунда.
Калмак менен кыргыздар,
Алыш берыш кылышат,
Акырындап ошондо,
Аралашып журушат.
Калмакты кытай кырганын,

Ала-Тоо келген калмактар,
Ачык-Айкын учурат,
Заманасы куруучу,
Жалмакжуу көргөндан,
Абыдан көп кылачы.
Ала-Тоого туралбай,
Эрчи качат калмактар,
Көрбөгөндү артыкча,
Кайчы качат калмактар.
Төбөсүндөн көргөз кем айтат:
"Буркану түрдүн калмактар,
Бурмасын чачыптыр,
Чаргарды карай качыптыр.
Элди бузган казыкы,
Кара дөгөн косболок,
Калмактардын атыптыр,
Токтоно албай калмактар,
Казын-бозун сайлаптыр!"
Дегенди уккан көргөздар,
Кулак түрүп баарысы,
Кыры калбай жашысы.
Качо чыгы өнгүндөн,
Сүрүп кирет калмакты,
Аяк оодо сагыны,
Сүрүп кирип кирет калмакты.
Каспына келгенде,
Качып калган калмактан,
Көргөздар өлүсө алыптыр,
Каспына келгенде
Көргөздардын калмактар,
Өлүсөчөн кечип калыптыр.

Калмак менен кыргыздар,
өздөрүнчө алышат,
оку сешүп конушат.
Кыргыздардын калмакка,
Анда канча башы кетти,
Анда балдар жашы кетти.
Калмактардан кыргызга,
Анда-канча кулу калат,
Санагы жети кыз бул калат.
Кыргыз, калмак жуурашагы,
Жазыксыз жандар куурашагы.
Эсендон калган калган калмактар
Кыргыз болуп калыштыр,
Калмакка кеткен кыргыздар,
Калмак болуп алыштыр.
Чоң-Кеминдин жеринде,
Уругу тынай элинде.
Калмакы деген уруу бар,
Катыны болуп калмакка,
Кыргызга келген уулдар.
Токсобаев Алыдыр,
Калмактын уулудур.
Ала-тоодо калмактар,
Бүлүнтүшүн чачыштыр,
Кара-шаар Текес карата,
Сапыралып качыштар,
Кыргыздар кайта келиштир,
Качып алып калмактар,
Ала-тоону бошотуп,
Кыргыздарга бериштир.

Ата-баба кеп айткан,
„Бирөө элсиз, да бирөө;
Көрбөйт күндү" деп айткан.
Качайдан калмак элиниктир,
Калмак эли калгандан соң,
Анжиян, Букар жеринде,
Азыга жургон кыргыздар,
Жарым колу болгондо,
Ала-тоону коруптур.
Жакылдан айгон угула,
Чүжөнүчулу экен,
Сасмат кулу бул экен.
Абылайка болгон кезинде,
Анжиян, Букар жеринен,
Ала-тоого келиптир,
Келгенин кыргыз коруптур.

XIII. Күчүк, токтогул, табылды.

Элин жазган ибрай
Ачык атасы Шабырай.
Уруусу черик, акчубак.
Акчубактан тараган,
Күчүк деген бир киши,
Калмак менен акырды,
Болгон экен көп иши.
Жетим атасы Күчүктүр,
Кыргыз эсер киргенде,
Ада качып бузуптур.
Эсерге кирип барыптыр
Бир жылдан кийин ал Күчүк,

Кайта тартып ошондо,
Анжиядан келип калышты.
Анжияндын тоосуна,
Токтоп кучук калышты,
мына ошондо зайыбы,
эркек торсун салышты.
Токтодук эми мында деп,
Ал торолгон баланы,
Токтоке коюп алышты.
Торт жылдан кийин зайыбы,
Эркек торон салышты,
Таан атышы акар деп,
Тасполдо коюп алышты.
Туусуну осуп Токтоке,
Токтоке бай атышыгат,
Алайкууну жесер колсоп,
Калсмактарды кайтышагат.
Ошол кезде акыра
Мына мындай соз чыгат,
Токтокенин эркегин,
Тогуз калсмак биригип,
Жекча алсайт эжен деп чыгат.
Ошол кезде калсмактар,
Сапарлын качкан жайы,
Бугуйсун чачкан жайы.
Качып калган калсмактар,
Токтокенин айлын чааи,
Токтокену олтурот,
Азатта анжиян жейкарат.

Качкан калмак артынан,
бирасы кутулбады
Жетип калыштар,
Тарагайдын артында,
Аркасынан барыштар,
Кармап алып калмактар,
Табылдыны ошондо,
Өлүсүн кылыч салыштар.
Тогуз черик өлүптүр,
Кыясмайды көрүптүр.
Абаш, Күчүк бар туугон,
Он эки уулу Асташтын,
Калмактардан кек куугон.
Баарысын калмак союптур,
Кара көзүн оюптур.
Баарынын башын алыптар,
Асташтын болгон эки,
Он эки касман акыры,
Бир үңкүрдө баштары,
Болгон деген сөз,
Айтылып акыр калыштар.
Бирөөн айтышы мисалга,
Ал оздонгон кыргыздар,
Ар ишерлерде көп болой,
Көк түсменен колойко,
Калмак менен кыргыздан,
Өлүктөрү исак жолой.
Ала-Тоонун исеринен,
Калмактар кетип болуптур,
Андан кийин кыргыздар,

Ала-Тоонун жерине,
Акырындап талаштыр.
Сарыбагыштан көп урук,
бчарсынен калыптыр,
Келбей тасмасы калыптыр,
Кайта келип кыргыздар,
Ала-Тоону алыптыр.

XVI. Олуктарды Анжиянга
жүктөө.

Ала-Тоонун жеринен,
Калмактар кечип болгонсоң,
Кайта келип кыргыздар,
Ала-Тоого толгонсоң.
Данкту олуктун баарысын,
Ала-Тоого кошпостон, Же
Анжиянга жүктөп барууну,
Ала-Тоо калмак жери деп
Андай сөз айтып салды экен.
исламдын тогурак,
жүктөп барып Анжиянга,
тогуракка көчүшөт,
ошондо да кыргыздар,
Калмактардын жери деп,
Ала-Тоону ажырып,
Андада жасаган корушот.
Ала-Тоонун жеэлерин,
оруслар келип алыптыр,
ошондон кийин кыргыздар
олуктарды Анжиянга,

Жуктобой акыр калыптар,
Калпак менен кыргыздар,
Ошолтодон акырга,
Кармашкан калыктар.
Ак-сак-Колдун кыргызы,
Коңтаажсоны көп билсин;
Капталасы жок билбей.
Калдан Церен Коңтаажсы,
Кара калпак журтуна,
Аркылган иш Оңтаажсы.
Коркулбоз деп айтылат,
Коңтаажсонун аты экен,
Ак калпак шуу кыргызга,
Айтылган сөз жат экен.
Колдогу кыргыз деп айтат;
Корубаган жерлерди,
Ушу турган Ак-сак-Кол,
Кара калпак Коңтаажсы,
Осмондон калган деп айтат:
Ар кандай сөздөр баарысын,
Айтып кеткен Арстанбек,
Бул Шинөгө токтобой,
Айтып берип сөздөрүн,
Кайтып кеткен Арстанбек.
"Колдогу смола таштан баар
Жендандан жери экен, Ак-сак,
Колдон жаткан көп буу,
Жендандан эми экен"

орун алган калмактар,
Ала-тоодон кеткенде,
кылгандары башына,
айланып акыр жеткенде,
мындай арман айтыптыр:
"Үч-Каркыра, Көк-добо,
эми бизге жок доло!
Арка салып кетерге,
аргымак болуп кетсенче,
жайык салып кетерге,
жасынча болуп кетсенче!
Алда кайран Ала-тоо,
Балтырганы билектей,
маралдары чураса,
мала каска инектей!"

XIV. XV. Калмактардын Ай-баштан бузулушу.

Анжияндык бир баатыр,
аты анык билинбейт,
кыргыздан экен уруусу,
Артык баатыр чуучугу.
Анжияндан аттанып,
жалгыз Аркага барчуу экен,
калмак элдин четинен,
айдап жылкы алчуу экен.
Ай кара түн болгондо,
жайлап каркап токтогондо.
кең Аркага бет алып,
ошо баатыр келиптир.

Арпада калсиак билинбейт,
Келини акыр корунтур.
Андан бери келиптир,
Ай-башында Ак-бейит,
Ак-бейитке келиптир.
Кайырсыган сасык жерди,
Аны корот ал баатыр,
Олгон койлор сооктору,
Калсиаа болуп чийилгон,
Муну корот ал баатыр.
Айран-азыр тан болуп,
Малдар кандай кырылган,
Билбестен басиа шам болуп.
Ай-басыболот келиптир,
Койчу корон чалдыбар,
Кожосуна келиптир.
Ай-башында калсиак жок,
Анда баатыр билиптир,
Кайда кеткен калсиак деп,
Айран болуп туруптур.
Чалды барган жанында,
Калсиактан бир катынды,
Турган жерин учунда.
Катындан баатыр кеп сурайт,
"Калсиактан жерге билинбейт,
Кайда кеткен" деп сурайт.

Анда катын кеп айтат:
Калың кара калмактын,
Жүрт бузду акыр Дыйкантай.
Үч жолу катар жүт болду,
Төрт аякту мал калбады,
Ошо жүт менен бүт болду.
Ушу жердин өзүндө,
Үч Бурхан төрө болду эле,
Баш аягы жылкысы,
Үч миңге таман толду эле.
Жүтүтан баары кырылып,
Биттеменен жылкы калганы,
Токойлуу төрө дегенде,
Жетим жуз төөсү бар эле,
Башка малда санат жок,
Жерге батпас мал эле.
Отуздай төө калганы,
Ачкадан адам көп өлүп,
Өлгөндөн калган калмактар,
Жоолоп алып чубурун,
Ысык-Көл көздөй салганы.
Өлгөндөн калган малдарды
Эсейенде алып кел,
Эл-башындагы барыгы,
Он жакты калмак калганы.

104

Ӧмирдүкүни кежүүгө,
даярданып јүрзебис,
Бисти јоды бузуп кууралык!
Эркитердиҥ баарынаҥ,
Балык уулап кийкени,
мына усуҥдай иш болуп,
Калмакка балааисеткени!
Кайондаҥ сӧзди укканы,
Токтолбостонал баатыр,
Алтынсмысымтай јакканы,
айдап алып Чакканы.
Кыйласа јалдо ӧлүпјир,
Ӧлгӧнинеҥ калганы,
Анчы јанга айдап келипјир,
"Јоголипжир калмак!" деп,
Анчы јандын элине,
Кабарды кажу берипјир.
Андый кабар укканзоҥ,
урусу черик элинеҥ,
Дасберҥи деген бир баатыр
"Кӧзисименен кӧрӧсий" деп,
Аи-Басыга келиптир.
Аи-Басы эзен калыптыр,
Калыҥ кара калмак,
Кейини јолго салыптыр.

Чериктен чыккан эшибери,
Кайра Анжиан барыптыр,
Баштап алып черикти,
Ат-Башы келип калыптыр.
Кайбир элдер кеп айтат:
„Бурканы тердей калмактар,
бузулган экен" деп айтат.
Кайбир элдер кеп айтат,
„Кобулок айдап калмакты
бузулуптур" деп айтат.
Ала-тоонун кыргызы,
Кайсы жоодон качканын,
Дүйнөнү чачканын,
Анда кудук айтылат,
„Кобулок айдап кыргызды,
Исар менен Колопо,
кеткен экен" деп айтат.
Калмактын кытай кырганын,
Анда билбей калыптыр,
Кайтта келип акыры,
Калмактар кечип болгонсо,
Ала-тоону алыптыр,
Калмактар менен болгонун
Айтып сайрап салыптыр.
Ачык-айкын айтылат,
Сөз таламын тартылат.

2000 стр.